

TANULMÁNYOK

DR. KISS JÁNOS PÉTER – DR. SZALKAI GÁBOR

A foglalkoztatás területi koncentrációjának változásai Magyarországon a népszámlálások ingázási adatai alapján, 1990–2011

A népszámlálások programjában szereplő témakörök, illetve a publikált adatok közül kiemelkedő jelentősége van azoknak, amelyekkel kapcsolatosan egyáltalán nem létezik más, még közelítőleg azonos tartalmú nyilvántartás, illetve mintavételes felmérésből származó adatbázis sem (Kiss 2005). Egyértelműen ilyenek például – fokozott szakmai és/vagy közérdeklődéstől övezve – a vallási és nemzetiségi hovatartozás, vagy az iskolázottság és a nyelvismeret adatai. Van azonban e témák között néhány kevesebb figyelmet kapó kérdéskör is – például a lakásállomány minőségi jellemzői, vagy a háztartásösszetétel –, és az utóbbi évtizedekben egyértelműen e csoportba tartozik a foglalkoztatottak lakó- és munkahelyének térbeli elkülönülését, illetve a munkába járással kapcsolatos térbeli áramlásokat jellemző – egyszerűsítve „ingázási”-nak nevezhető – adatkör is. A csekélyebb érdeklődést jelzi az ingázással kapcsolatos publikációk alacsony száma mellett talán az is, hogy a Központi Statisztikai Hivatal 2011-es népszámlálási, ezen belül különösen a területi adatközléseiben lényegesen kevesebb figyelmet (táblát, mutatót) szentelt a foglalkoztatottak lakó- és munkahelyére vonatkozó információknak, mint azt a korábbi censzusok során megszokhattuk.

A visszafogott érdeklődést ugyanakkor semmi nem indokolja, sőt inkább az ingázási adatok kiemelt fontossága mellett hozhatók fel érvek. A társadalomföldrajz, a regionális tudomány, illetve általában a területi kutatások számára egyebek mellett az ad(na) kiemelt jelentőséget a kérdésnek, hogy az e diszciplínák számára kitüntetetten fontos térbeli mozgásokra, áramlásokra vonatkozóan alig-alig rendelkezünk más empirikus adatokkal. Talán csak a különféle (közúti, vasúti, városi közösségi közlekedési) forgalomszámlálások, illetve utas- és áruforgalmi statisztikák említhetők ellenpéldaként, de települési, kistérségi részletezettségű adatok ezekből számos elméleti és praktikus ok miatt kevésbé, és jelentős bizonytalansággal állíthatók csak elő (Szalkai 2010). Így a „szakma” lényegében csak modellszámításokkal tud operálni a térbeli áramlások legtöbb összetevőjével kapcsolatban (Tóth 2013). A népszámlálások „ingázási” adatkörei viszont már hosszú idő óta empirikus és részletes (települési szintű!) területi információkat szolgáltatnak az egyik legfontosabb és legtümögesebb rendszeres áramlás-típusról, s az erre épülő nemzetközi kutatások a hatvanas évek óta kiterjedtek és szerteágazóak (Lin, Dong et al. 2012).

A magyarországi népszámlálások során már 1900-tól kérdezték a lakóhely mellett a munkahely címét is, s bár ez utóbbit sokáig nem dolgozták fel, az 1960-as censzustól kezdődően megkezdődött a foglalkoztatottak lakó- és munkahelyére, illetve az ingázásra vonatkozó adatok közlése hazánkban is (KSH 1990). Az időpont nem véletlen, hiszen – a döntően a lakóhelyek közelében folyó s ezt megelőzően abszolút dominanciájú mezőgazdasági foglalkoztatás jelentős csökkenése, a térben koncentrált ipari foglalkoztatás gyors

terjedése (Böhm–Pál 1985), illetve a városi lakásállomány ezekhez képest lemaradó gyarapodása (Konrád–Szelényi 1971) ekkortól tette nagy tömegek számára szükségessé, a tömegközlekedés kiépülése pedig lehetségessé a lakóhelytől eltérő településen való munkavállalást, az ingázást (Szabó 1998). Magyarországon ekkortól szűnt meg tehát a lakó- és munkahely térbeli (de legalábbis települési) egységének trivialitása, általánosan érvényes volta. 1960-ban már 612 ezer fő, a munkavállalók 12,5%-a volt napi ingázó, míg egy évtizeddel korábban az abszolút szám és az arány is ennek kevesebb mint felét érthette csak el, s regionálisan csupán Budapest közvetlen környezetében volt számottevő. 1960-tól fokozatosan bővült az ingázási adatok köre is. Míg 1960-ban csak a lakóhely-településükön dolgozók és az eljárók számát közölték településsorosan a népszámlálási kötetek (a bejárók számát csak az akkori 63 városra tudhatjuk meg), addig 1970-től kezdve már az ingázási mérleg mindkét oldaláról rendelkezünk összesített adatokkal, 1990-től kezdve pedig – elektronikus formában – a településpárok munkavállalási célú kapcsolatainak táblája, azaz az ingázási mátrix is rendelkezésre áll a kutatók számára a KSH-nál.

E mátrixok (a tanulók ingázásának szintén hozzáférhető, hasonló tábláival együtt) már nemcsak a területi kutatások, hanem az abszolút gyakorlatorientált közlekedéstudomány és a közlekedésszervezés – forgalmi, járatszervezési feladatok megoldása – szempontjából is igen hasznosak lehetnének, ám egyelőre nincs tudomásunk az ingázási adatok ilyen célú felhasználásáról. Ismereteink szerint az utóbbi években viszonylag kis mértékben használták ki a népszámlálások ingázási adatai kínálta információk lehetőségeket a közgazdaságtudomány – munkagazdaság-tani, munkaerő-piaci – kutatásai is (a kivételek közé tartozik Kertesi (2000) és Köllő (2006) munkája). Ez azért is meglepő, mert a népszámlálási adatbázis talán a legrészletesebb, és legpontosabb lehetőséget kínálja a munkaerőpiac térbeli sajátosságainak leírására, s a foglalkoztatottak, illetve munkahelyeik kapcsolódó egyéb jellemzőire (például képzettség, ágazat stb.) vonatkozó csoportosító táblák felhasználásával további, társadalmi jellegű összefüggések is feltárhatók lennének.

Jelen tanulmányunk kérdésfeltevése, szemlélete és módszertani közelítésmódja azonban – bár több esetben például közgazdasági, közlekedéstudományi, társadalom-földrajzi megállapításokat is teszünk – elsődlegesen regionális tudományi jellegű. Elemzésünk fókuszában ugyanis a társadalmi tér egyik legalapvetőbb vizsgálati szempontjának, a területi koncentrációnak – közelebből a munkahelyek lakóhelyekhez viszonyított térbeli elrendeződésének, és az ezzel kapcsolatos változásoknak – az általános vizsgálata áll, mégpedig egyértelműen területi kiindulóponttal (a lakó- és munkahely településének azonossága vagy különbözősége), és a modellalkotás, a szintézis igényével (Nemes Nagy 2003, Enyedi 2007, Dusek 2004). Elemzésünkkel bizonyítani kívánjuk, hogy a foglalkoztatás területi koncentrációjának ismerete a magyar társadalom és gazdaság rendszerváltozás utáni átalakulási, illetve általános modernizációs folyamatairól nyújt eddig részben ismeretlen információkat – s erősít meg, vagy cáfol elterjedt vélekedéseket –, miközben számos gyakorlati, például foglalkoztatás-, gazdaság- és közlekedéspolitikai következtetés levonására is alkalmat ad.

Tanulmányunkban először az ingázási adatokkal kapcsolatos nagyszámú, de eddig kevés figyelmet kapó adatértelmezési és ebből következő módszertani problémára hívjuk fel a figyelmet, kezelésük lehetőségeinek ismertetésével együtt. Ezt követően az ingázási

problémakör kérdésfeltevésünk szempontjából legalapvetőbb általános jellemzőinek hazai trendjeit tekintjük át a „kezdetektől” (az 1960-as évektől) a rendszerváltásig, majd a legterjedelmesebb, utolsó részben kerítünk sort a munkahelyek koncentrációjában 1990, s különösen a 2001 óta bekövetkezett jelentős változások részletes bemutatására.

Az ingázási adatok értelmezésével kapcsolatos problémák és módszertani megfontolások

A foglalkoztatottak lakó- és munkahelyére, illetve az ingázásra vonatkozó népszámlálási adatok értelmezése már az egyes censzusok adatainak statikus elemzése során is sokféle problémát vet fel, az időbeli változások értékelésekor pedig fokozott mértékben kell számolni ilyenekkel. Jelen tanulmány során nem célunk e módszertani kérdések átfogó bemutatása, de a legfontosabbakat közülük célszerű röviden összefoglalnunk, mert e nélkül eredményeink nem lennének helyesen értelmezhetők.

Elsőként néhány népszámlálási alapfogalom tartalmát és ennek, illetve változásuknak a következményeit érdemes rögzíteni. A 2001-es népszámlálástól kezdve a korábbiakhoz képest kis mértékben – a hazánkban élő külföldiek és a külföldön tartózkodó magyarok vonatkozásában – változott az összeírandó népesség körének meghatározása is.¹² Az összeírtak közül a 2001-es és 2011-es adatfelvétel során azok a legalább 15 éves személyek számítottak foglalkoztatottnak, akik a számlálás eszmei időpontját megelőző héten legalább egy, jövedelmet, vagy természetbeni juttatást biztosító órát dolgoztak. Ebbe a csoportba számítottak a munkájuktól csak átmenetileg távol maradó munkavállalók is. 1990-ig viszont nem minden foglalkoztatott, hanem csak az aktív keresők számát és – például ingázási – adatait közölték a népszámlálási kiadványok.³ Közülük naponta ingázónak 1960 óta valamennyi népszámlálás során az minősült, „aki nem ugyanazon a településen dolgozik, mint ahol ténylegesen lakik” (KSH 2011b, 14. o.), s mindig közéjük sorolódtak a rendszeresen, de nem naponta, vagyis például a két-három naponta ingázó munkavállalók is.⁴

Változott viszont annak megállapítása, hogy melyik település számít a munkavállaló lakóhelyének. 1980-ig ugyanis a bejelentett állandó, illetve – ha volt – ideiglenes lakcímükhöz képest eltérő településen dolgozók számítottak ingázónak, míg az utóbbi három népszámlálás során már – a bejelentettség tényétől függetlenül – a tényleges, életvitelszerű tartózkodás települése számított lakóhelynek. (Ez a valóságnak jobban megfelelő meghatározás a korábbi módszertanhoz képest valamelyest csökkenti az ingázók kimuta-

1 Tanulmányunk készítése során nagy mértékben támaszkodtunk a 2001-es és a 2011-es népszámlálás ingázási mátrixának adatbázisaira, amelyek rendelkezésünkre bocsátásáért a Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási főosztályának tartozunk köszönettel.

2 Érdekességként megemlíthetjük, hogy e tekintetben nem teljesen tiszta a 2011-es helyzet sem. A népszámlálásról szóló törvény szerint ugyanis a külföldiek közül a „Magyarország területén három hónapnál hosszabb ideig tartózkodó” állampolgárokról terjedt ki a census (2009/139. törvény a 2011. évi népszámlálásról, 1. § (2) bek.), a 2011-es népszámlálás módszertani tájékoztatója szerint viszont „a hazánkban élő külföldiek akkor tartoznak bele a lakónépességbe, ha legalább 12 hónapja életvitelszerűen Magyarországon élnek, vagy szándékoznak élni” (KSH 2011b, 5. o.).

3 A foglalkoztatottak közül nem tartoztak az aktív keresők közé a nyugdíj, gyes, gyed, illetve nappali tagozatos tanulmányaikkal melletten dolgozók; a sorkatonák és büntetésüket töltők pedig csak akkor, ha bevonulásuk előtt dolgoztak. Viszont az ideiglenes munkások, alkalmi munkások akkor is aktív keresőknek számítottak, ha a népszámlálás eszmei időpontját megelőző héten nem dolgoztak; és aktív keresők voltak a 14 évesek is, ha dolgoztak.

4 A különösen 1990 előtt nagyszámú, de napjainkban is jelen levő heti, kétheti, havi gyakorisággal hazajáró távolsági ingázók sem korábban, sem most nem szerepelnek a népszámlálások ingázási adataiban.

tott létszámát.) Az időbeli összehasonlítások lehetőségét korlátozzák némileg a közigazgatási beosztás változásai, azaz a település-összevonások és -szétválások is, hiszen a „település” fogalma minden népszámláláskor az akkor létező közigazgatási határok szerinti egységeket jelölte. Így például a Kerepesről Kistarcsára dolgozni járó munkavállalók 1970-ig ingázónak minősültek, 1980-ban és 1990-ben lakóhely-településükön – az összevont Kerepestarcsán – dolgozónak, 2001-ben és 2011-ben viszont már újra ingázónak. Általánosságban a település-összevonások csökkentik az ingázók kimutatott létszámát, míg a településönállósulások növelik. Előbbiek az 1980-as évek közepéig domináltak a magyarországi változásokat, azóta azonban csak az utóbbiak fordultak elő, mintegy 110-zel növelve a települések, s mintegy 10-15 ezer fővel az ingázóként kimutatottak számát. (Közülük 19 település „keletkezett” az utolsó két népszámlálás, azaz 2001 és 2011 között, s csupán e hatás miatt 1820 fővel többen minősültek ingázónak 2011-ben, mint a tíz évvel korábbi települési beosztást alapul véve.)

A felsorolt torzító hatások egy részének kiküszöbölése az ingázási adatok időbeli összehasonlítása során – bár igen nagy energiárfordítással – „kezelhető” lenne, ám többségük még így sem. Szerencsére azonban mértékük még összesítve sem olyan nagy, hogy a munkavállalók térbeli eloszlásának, és munkavállalással kapcsolatos mozgásaik jellegzetességeinek változását alapvetően megnehezítené (részben ki is oltják egymást). Azt azonban tudomásul kell vennünk, hogy 100%-os pontosságot még a népszámlálások általános hibaforrásait figyelmen kívül hagyva sem várhatunk el az ingázási adatok mennyiségi elemzése során, s e ténynek következtetéseink megfogalmazásában is tükröződnie kell.

Amennyiben a be- és az elingázásokat együttesen kívánjuk vizsgálni, és például a települések ingázási egyenlegét szeretnénk meghatározni, újabb – és az utóbbi népszámlálások során jelentősen növekvő – módszertani nehézségeink adódnak. A bizonytalanság egyik eleme, hogy míg a naponta külföldre eljárók számáról szolgáltatnak adatokat a népszámlálási publikációk – hiszen az elingázók számában a külföldre eljárók is szerepelnek –, az ellentétes irányban, azaz külföldi lakóhelyről magyarországi munkahelyre bejárókról nem. Utóbbiak csak a környező országok részletes népszámlálási adataiból lennének megismerhetők. Szerencsére ez a probléma Magyarország esetében általánosságban még nem jelentős, ám az 1990-es évek óta egyes határ menti térségeinkben – elsősorban a szlovák határ túloldaláról például Esztergom, Komárom, Győr nagyüzemeibe átjárók miatt – akár számottevően is kisebbnek mutatkozhat emiatt a helyi munkapiac nagysága a ténylegesnél.

Ennél sokkal jelentősebb, és mindenképpen „kezelést igénylő” hibafaktor származik ugyanakkor abból, hogy 2001-től új kategória jelent meg a népszámlálási adatfelvétel és adatközlés során az ingázással kapcsolatosan: a „változó településen dolgozók”. Számuk ugyanis nem csekély: 2001-ben 182 574 fő (a foglalkoztatottak 4,9, az ingázók 16,5%-a), 2011-ben pedig 153 410 fő (a Magyarországon tartózkodó foglalkoztatottak 3,9, az ingázók 11,4%-a) minősült „változó településen dolgozónak”. E válaszlehetőség bevezetésével a népszámlálás programja tulajdonképpen a változó valósághoz (és az európai uniós statisztikai gyakorlathoz) igazodott. A modernizációs folyamatok részeként, a térbeli mobilitás kiterjedésével ugyanis egyre jelentősebb számban vannak olyan munkavállalók, akiket munkájuk rendszeresen más és más településekre szólít, vagy akik épp „mozgásuk” révén, azaz az áruk, illetve személyek települések közötti áramoltatásában tevé-

kenykednek. A problémát az okozza, hogy ilyen állások a korábbi népszámlálások idején is léteztek már (például sofőr, vasutas stb.), ám ekkor őket – ilyen kategória nem lévén – vagy lakóhelyükön dolgozóként, vagy pedig más településre ingázóként azonosították a census során.

Ez a tény, illetve a csoporthoz tartozók jelentős száma két szempontból is gondot okoz. Egyrészt, a „változó településen dolgozókat” a népszámlálási kiadványok az ingázókhoz sorolják ugyan, de területi, településenkénti számukat értelemszerűen csak az elingázás esetében tudják megjeleníteni (mivel csak lakóhelyük települése ismert), a beingázók között – ismert munkahely-település hiányában – nem. Ez megbontja a korábbi censusok adatközléseiben még meglevő országos egyenlőséget az ingázási mérleg két oldala, az elingázók és a beingázók között, és lehetetlenné teszi a települések ingázási egyenlegének megadását. Másrészről az új kategória lehetetlenné teszi a 2001-es és 2011-es ingázási számoknak, illetve arányoknak a korábbi censusok hasonló adataihoz való fogalomazonos, pontos viszonyítását is.

E problémák lehetséges legjobb kezelése érdekében érdemes megnézni a „változó településen dolgozók” összetételét. A 2011. évi census módszertani kiadványában szereplő definíció sajnos nem visz sokkal közelebb a megoldáshoz: „Változó településen dolgozók azok a foglalkoztatottak, akik tevékenységüket rendszeresen más-más településen végzik (például piaci árus, ügynök)” (KSH 2011b, 14. o.). A népszámlálási kiadványokban közölt statisztikai adatok alapján azonban hamar kiderül, hogy elég karakteres jellemzőkkel rendelkező csoportról van szó. 92%-uk(!) férfi, és igen speciális az ágazati összetételük is: 45%-uk az építőiparban dolgozik (zömük a – valóban változó helyszínű – építkezéseken dolgozó munkás), 14%-uk közlekedési, szállítási alkalmazott (például kalauz, mozdonyvezető, buszsofőr, tehergépkocsi-sofőr), 9%-uk kereskedelmi foglalkoztatott (ügynök, mozgó kereskedő). (A maradék 32% viszont sokféle területen tevékenykedik, például „szabadúszó” művész, szórakoztatóipari dolgozó, hatósági ellenőr stb.) A felsorolt ágazatok többségében az átlagosnál koncentráltabb vállalati szerkezettel rendelkeznek, székhelyeik zömmel városokhoz kötődnek. Ez alapján nem meglepő, hogy a „változó településre” eljárás nagyjából a városokban élőkre, onnan kiingázókra jellemző. Míg ugyanis a Budapestről eljárók 37%-a dolgozott változó településen, a megyei jogú városokban már csak 18, a többi városban 10, a községekben pedig csupán 8% volt ez az arány. Ezzel együtt, mivel az elingázásra a községekben lakók kényszerülnek gyakrabban, és Budapesten a legkevésbé, a változó településen dolgozók legnépesebb csoportját a községek alkotják: 35%-uk élt községben 2011-ben, míg 31%-uk kisvárosban, 14%-uk megyei jogú városban, és 19%-uk Budapesten (KSH 2011).

Hová sorolhatták az ilyen dolgozókat 2001 előtt, amikor még nem létezett a „változó településre eljárók” kategóriája, illetve hova soroljuk őket 2001-ben és 2011-ben akkor, ha összehasonlíthatóvá szeretnénk tenni az ingázási adatokat a korábbi népszámlálási évekével? Az első kérdésre egyszerűnek tűnik a válasz: a korábbi censusok vélhetően azt a települést tekintették a „mozgó” dolgozók munkahely-településének, ami munkájukhoz kapcsolódóan a legkönnyebben azonosítható stabil helyszínt jelentette. Ezek jellemzően azok a települések, ahol a dolgozó megkezdte a munkáját, illetve foglalkoztatója *állandó* telephelye, illetőleg székhelye volt (a teherautó-sofőrt így oda sorolták, ahol járműve telephelye volt, az építőmunkást oda, ahonnan az építkezések helyszínére indult, az adóellenőrt oda, amelyik kirendeltségénél „állományban volt” stb.). Ha ez a település a fog-

lalkoztatott lakóhelyével azonos volt, akkor helyben dolgozónak minősült az illető, ha pedig eltért attól, akkor ingázónak. A 2001-ben és 2011-ben „változó településre ingázók”-ként megjelölt esetek így 1990-ig legvalószínűbben olyan arányban oszolhattak meg a lakóhelyükön dolgozók és az ingázók csoportjai között, amilyen a „többiek” – tehát az állandó településen dolgozók – körében megfigyelhető volt. Ezt elfogadva pedig az a következtetés adódik, hogy a „változó településre ingázók” többsége 1990-ig *lakóhely-településén dolgozóként* jelent meg a népszámlálási statisztikában, és csak kisebb részük (1970-ben például kb. 20, 1990-ben 25%-uk) sorolódott ekkor is az ingázók közé! Következtetésünket az a tény is alátámasztja, hogy a korábban említettek szerint a „változó településen dolgozás” a városiakra, nagyvárosiakra jellemző inkább, ahol a munkavállalók többsége helyben dolgozik, de a „változó településen dolgozók” is helyi „illetőségű” (székhelyű, telephelyű) foglalkoztatóknál találunk állást.

Ebből kiindulva hozhatunk döntést a másik kérdésben is. Ha a 2001-es és 2011-es adatokat a korábbi évekével akarjuk összevetni, vagy – például az ingázási mérleg két oldalának kiegyensúlyozása érdekében – a „változó településen dolgozók” munkahelyét is szeretnénk konkrét településhez kötni, akkor az „állandó” településen dolgozók között mutatkozó arányban kell őket az ingázók, illetve a lakóhelyükön dolgozók közé sorolni. Ezzel természetesen csökken az ingázók csoportjának kimutatott aránya a foglalkoztatottakon belül. A számítást elvégezve – azaz a korábbi módszertant alapul véve – az ingázói arány 2001-ben országos átlagban nem 29,9, hanem csupán 26,2%-nak adódik – azaz alig emelkedett az 1990-es 25,3%-hoz képest! –, 2011-ben pedig nem 34,5, hanem csak 31,8% volt.

Sajnos ez a kalkuláció települési szinten csak a lakóhelyek oldaláról valósítható meg. A munkahelyek oldaláról nincs alapunk annak becslésére, hogy konkrétan mely településeken is van a „telephelye” a „változó településre eljárók” azon részének, akik nem lakóhelyükön dolgozónak minősültek a korábbi módszertan szerint. Viszonylag kis pontatlanságot okozva megkerülhető azonban a probléma, ha a 2001-ben és 2011-ben „változó településre eljárók” *egészét* a *lakóhelyük* településén dolgozók közé soroljuk be a 2001 előtti népszámlálási adatokkal való összevetés során, illetve az ingázási mérlegek meghatározásakor. 2011-ben például országosan mindössze kb. 55 ezer fő az a 153 410 „változó településre eljáró” közül, akit így eljárva tévesen tekintünk lakóhelyén dolgozónak, ami csupán a foglalkoztatottak 1,4%-a. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy településenként eltérő mértékű ez a hiba, és a kis települések esetében javítja a munkaerőmérleget, míg a városokét (jellemzően) rontja. Budapest esetében például – az állandó településen dolgozók arányait alapul véve – az innen „változó településre” eljáró 29 379 fő közül kb. 2 ezer lehet az, akinek foglalkoztatója állandó telephelye, székhelye nem a fővárosban van, ugyanakkor ennél sokkal többen lehetnek olyan „változó településen dolgozók”, akik nem Budapesten laknak, de foglalkoztatójuk a fővároshoz kötődik. A községekben viszont a helyben foglalkoztatottak számát 53 721 fővel – arányukat pedig 36,4-ről 41,3%-ra – növeli a „változó településre eljárók” egészének helyben foglalkoztatottként való számbavétele, miközben közülük kb. 33 ezer fő vélhetően a korábbi módszertan szerint is eljáró volt. A munkahelyek területi koncentrációs mutatóinak értékét így kissé mértékben csökkenti ez az eljárás 2001-ben és 2011-ben.

A 2011-es népszámlálás adatközlése újabb változást hozott. A lakóhely-településükön dolgozók, a naponta konkrét belföldi településre eljárók, a változó településen dolgozók

és a naponta külföldre ingázók – immár munkahelyük országát is megjelölő – közlése mellett külön csoportként jelentek meg ugyanis az „átmenetileg külföldön tartózkodó” foglalkoztatottak. Ők „azok a személyek, akiknek Magyarországon van az állandó otthonuk, de a népszámlálás eszmei időpontjában külföldön tartózkodtak, és távollétük teljes időtartama nem érte el a 12 hónapot” (KSH 2011b, 14. o.). Ezt az 57 ezer főt – minthogy nekik nem ismert a munkahelyük, sőt az sem dönthető el, hogy turistaként vagy munkavállalóként voltak távol, és így Magyarországon vagy külföldön dolgozónak számítottak-e 2011. február 1-jén – teljesen figyelmen kívül hagytuk vizsgálataink során, azaz nem számoltunk velük a magyarországi foglalkoztatottak között.⁵

A lakó- és munkahelyek térbeli elkülönülésének általános okai és 1990 előtti sajátosságai

A lakó- és munkahelyek különválásának, a rendszeres ingázás elterjedésének 1990 előtti folyamatait a társadalomtudományi – elsősorban szociológiai és földrajzi – szakirodalom hazánkban is részletesen elemezte az elmúlt évtizedekben, és tényezőit is viszonylag alaposan feltárta már (például Konrád–Szelényi 1971, Böhm–Pál 1985, Illés 1995, Szabó 1998). Kisebb terjedelemben bár, de történtek kísérletek a jelenség rendszerváltás utáni változásainak értelmezésére is (például Szabó 1998, Balogh 2004, Forray R.–Híves 2009, Péntes 2013). Ugyan az általunk választott kérdéskörrel, a munkahelyek területi koncentrációjával egyik sem foglalkozott behatóbban, megállapításaik jó kiindulópontot jelentenek a mi tanulmányunk regionális tudományi szempontú vizsgálatához is.

Vizsgálatunk legjobb kiindulópontjának a foglalkoztatottság és az ingázás változásának *együttes* áttekintése kínálkozik. A foglalkoztatottak két, területi szempontból elkülönülő csoportja – a lakóhely-településükön, illetve máshol dolgozók – létszámait az 1960-as évektől összehasonlítva természetesen 1960-ban mutatkozott közöttük a legnagyobb a számbeli különbség, amely azóta, bár időszakonként eltérő ütemben, de folyamatosan szűkült (1. táblázat). A helyben foglalkoztatottak és az ingázók számának változása eleinte komplementer folyamat volt. A foglalkoztatás már 1960-ban is lényegében „teljes” szintje ugyanis 1980-ig változatlan maradt – a munkavállalók száma csak a népesség növekedésének megfelelő ütemben bővült –, miközben a gazdasági szerkezetváltás a jobbára falvakhoz kötődő primer szektorból a döntően nagyvárosi–városi telephelyű ipar felé tolt el a gazdasági aktivitás színterét. A munkahelyek területi elhelyezkedésének megváltozása azonban csak részben járt együtt a népesség lakóhelyének megváltozásával. Ennek hátterében nemcsak a nagyvárosok lakásállományának korlátozott bővülése (Konrád–Szelényi 1971) állt, de a falusi lakóhelyhez való érzelmi kötődés, illetve a mellette szóló praktikus előnyök – elsődlegesen a háztájizésből származó jövedelemszerzés lehetősége – is szerepet játszottak benne. Ráadásul a kétkeresős családmodell elterjedése nyomán sokszor csak az egyik kereső – általában a férj – vállalt magasabb jövedelmet biztosító városi, ipari munkahelyet, míg a másik – jellemzően a feleség – maradt a faluban, a tsz-ben, egyszerre biztosítva így a családi teendők ellátásának és a jelentős kiegészítő jövedelmet biztosító háztáji gazdálkodásnak a lehetőségét (utóbbiba persze, haza-

⁵ Ez a csoport nem azonos a munkavállalás céljából tartósan külföldön tartózkodó magyar állampolgárokkal, akiknek száma az elmúlt években nőtt meg drámai mértékben, és a becslések számukat ma közel 600 ezer főre teszik (kftkreator.hu 2014), de már 2011-ben is közel 300 ezren lehettek.

térve, a férj is jócskán besegített). Fizikai értelemben pedig a dinamikusan fejlődő tömegközlekedés – elsősorban az 1970-es évek elejére éppen kiépült, minden falut elérő helyközi autóbusz-közlekedés – tette lehetővé az ingázást, s általában véve a falusi lakosság mobilitásának addig sosem látott mértékűvé növekedését (Böhm–Pál 1985).

1. táblázat

*A lakóhely-településükön dolgozó foglalkoztatottak és az ingázók száma Magyarországon**

Megnevezés	1960	1970	1980	1990	2001	2011
Foglalkoztatottak száma összesen	4 891 204	4 973 900	5 068 840	4 527 157	3 690 269	3 886 029
Ebből: lakóhely-településén dolgozó	4 278 326	3 980 389	3 850 420	3 381 576	2 722 982	2 649 805
naponta eljáró (ingázó)	612 878	993 511	1 218 420	1 145 581	967 287	1 236 224
Ingázók aránya, %	12,5	20,0	24,0	25,3	26,2	31,8

* 1980-ig a lakóhelyet a bejelentett lakcím, 1990-től a tényleges lakóhely települése alapján számításba véve. 1990-ig az aktív keresők adatai alapján, 2001-ben és 2011-ben a változó településen dolgozókat a többi kereső arányában megosztva ingázók és nem ingázók között, 2011-ben átmenetileg külföldön tartózkodók nélkül.

Forrás: népszámlálások (1970–1980: TEIR, VÁTI történeti adatbázis; 1990–2001: KSH Népszámlálás, megyei kötetek; 2011: KSH Népszámlálási főosztály, ingázási mátrix).

1980-tól 1989-ig a foglalkoztatottak száma mérsékeltebben (mintegy félmillióval), majd a rendszerváltást követően gyors ütemben (1990 és 1996 között további egymillió fővel) csökkent. Ennek hátterében az 1980-as években elsősorban a gazdaság stagnálása, majd a „teljes foglalkoztatás” eszméjének feladása állt. 1990 és 1996 között pedig a nyílt gazdasági válság kifejlődése – elsősorban az iparvállalatok tömeges csődje és leépítései, illetve a mezőgazdasági tulajdonviszonyok átalakítása – vetette vissza drasztikus mértékben a foglalkoztatást, de hozzájárultak demográfiai tényezők – a népesség, illetve az aktív korúak számának csökkenése – is. Mindezt az 1990-es évtized második felének gazdasági növekedése szerény mértékben (kb. kétszázezer fővel) és területileg szelektíven tudta csupán ellensúlyozni (Szabó 1998, Pénzes 2013).

1980 és 2001 között az ingázók és a lakóhely-településükön munkát találók létszáma egyaránt jelentősen csökkent, ám a folyamat egyértelműen az utóbbiak körében kezdődött hamarabb (Illés 1995), és vált valamivel nagyobb mértékűvé (1. táblázat). A lakó- és munkahelyek térbeli elkülönülése kétségtelenül jelentősen lelassult, s az ingázók aránya alig növekedett ebben a két évtizedben. Ám az is egyértelművé vált, hogy – hiába változtatta meg alapjaiban a munkaerőpiac folyamatait a rendszerváltás nyomán bekövetkező politikai és gazdasági átalakulás – az ingázás a demokratikus, piacgazdasági viszonyok között sem veszít jelentőségéből. Ezzel végérvényesen megdőlték azon – a területi kutatók által korábban is vitatott, és a nemzetközi adatok által sem alátámasztott – feltételezések (például Konrád–Szelényi 1971), hogy az ingázás, vagy akár csak az ingázás nagy aránya elsődlegesen a szocializmus sajátos viszonyaiból, a „szocialista urbanizáció” (?) torzulásaiból lenne eredeztethető.⁶

6 Mindez persze csak a napi ingázásra vonatkozik. A népszámlálások által nem regisztrált jelenség, a munkásszállásokon, esetleg alberletben lakó heti, kétheti ingázók nagy tömege – az 1980-as évek elején is még közel százezer főről lehetett szó! – valóban a szocializmus sajátos „terméke” volt. Az ingázásnak ez a formája gyorsan, és nagymértékben csökkent az 1990-et követő években, bár napjainkra sem számolódott fel teljesen.

Az ezredfordulót követően ráadásul újra nekilendült a lakó- és munkahelyek térbeli elkülönülésének folyamata. A helyben foglalkoztatottak száma, bár csupán minimális mértékben, de tovább csökkent, s 2011-re elérte eddigi mélypontját. Ezt a 43 ezer fős visszaesést bőven ellensúlyozta ugyanakkor az ingázók számának újra meginduló, közel 240 ezres emelkedése (1. táblázat), sőt, a 2011-es népszámlálás során regisztrált ingázói létszám abszolút értelemben is az eddigi legmagasabb érték a népszámlálások történetében. A dolgozó lakosságnak jelenleg már mintegy harmada lépi át lakóhely-települése határát napi (vagy néhány naponkénti) rendszerességgel a munkahelyre jutás érdekében. A magyarországi változások is azt igazolják tehát, hogy az ingázás növekedése, illetve térbeli kiterjedése globálisan érvényesülő *modernizációs trend*, amelynek mértékét és időbeli változásait természetesen jelentősen befolyásolják az országonként eltérő gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok.

Kérdésként merül fel azonban, hogy az ingázás terjedése vajon mennyire, és milyen irányban változtatta meg a munkahelyek relatív, a foglalkoztatottak lakóhelyeihez viszonyított térbeli koncentrációjának mutatóit. Ez ugyanis egyáltalán nem egyértelmű, számos tényező befolyásolja. A növekvő ingázás növelheti a koncentrációt: az ingázás megjelenésekor elvileg is csak ez történhet, és terjedésének korai fázisában általában ilyen változás – a dekoncentrált falusi lakóhelyek felől a városi munkahelyekre áramlás – a jellemző. De a későbbiekben az is előfordulhat, hogy a növekvő ingázás csökkenő koncentrációt okoz, amennyiben a növekedés nagyobb része a korábban pozitív ingázási mérlegű településekből a negatív mérlegű települések felé irányul. Sőt az is lehetséges, hogy az ingázás növekedése nem módosítja jelentősen a lakó- és munkahelyek területi eloszlása közötti eltérés nagyságát. Ez történik például akkor, ha az előbbieken említett kétféle folyamat országosan kb. egyensúlyban van, illetve ha negatív mérlegű településekből más negatív mérlegű településekbe (vagy pozitív mérlegűekből pozitív mérlegűekbe) irányul a növekvő munkaerőmozgás. (Természetesen az azonos *mértékű* koncentráció számtalan, és akár egymástól jelentősen eltérő *térbeli mintázat* mentén is megvalósulhat.) Hasonlóképpen nem egyértelműek a munkaerőpiac területi koncentrációjának változásai csökkenő ingázási ráta esetén sem. A különböző és eltérő irányban ható tényezők volumenének, illetve irányának elkülönített mérésére a népszámlálási adatok önmagukban sajnos nem adnak lehetőséget, csak az eredő „összhatás” regisztrálható.

A munkahelyek relatív térbeli koncentrációjának kifejezésére a települések *ingázási egyenlegének* (azaz, végső soron, munkaerő-forgalmi „mérlegének”) vizsgálata kínálja az egyik lehetőséget. Ezen adatok szerint – a változó településen dolgozókat lakóhelyükön foglalkoztatottként kezelve – 2011-ben 367 település, az összes 11,6%-a rendelkezett pozitív ingázási egyenleggel: ennyi helyen volt több a (magyarországi lakosok által betöltött) munkahelyek száma az ott lakó foglalkoztatottak számánál.⁷ A korábbi népszámlálások hasonló adataira visszatekintve az figyelhető meg, hogy 1970-től 1990-ig növekedett az ilyen települések száma (1970: 389; 1980: 414; 1990: 447), míg a rendszerváltás után csökkenés mutatkozik (2001: 397, 2011: 367). E megfigyelésünk 1990-ig a fog-

⁷ A foglalkoztatottak száma – amit a népszámlálási adatok megadnak – elvileg természetesen nem azonos a munkahelyek számával, hiszen egy munkavállaló több állást is betölthet. Ennek viszonylagos ritkasága és az egyszerűbb fogalmazás kedvéért e tanulmányban azonban néhol a „munkahelyek száma” kifejezést használjuk „az adott településen foglalkoztatottak száma” kifejezés helyett ez utóbbi jelentésben.

lalkoztatási centrumok sűrűsödését valószínűsíti, amit ezután ritkulás váltott fel. (A pozitív mérlegű települések számának 1990 utáni csökkenése ráadásul annak ellenére következett be, hogy – amint azt a módszertani bevezetőben már említettük – a változó településre eljárók problémáját kezelő korrekciós eljárásunk a valóságoshoz képest kicsit a kistelepüléseknek „kedvez”. A „tisztítatlan” adatsor alapján számítva mindössze 316 pozitív mérlegű település adódna 2011-ben!) A folyamat magyarázhatónak tűnik: az 1970-es (és részben az 1980-as) évtizedben is folyt még a falvak iparosítása, ami jó néhány kisebb település számára is ingázási nyereséget eredményezett, s hozzájárulhatott ehhez a tsz-ek ekkoriban jellemző koncentrációs folyamata is. A rendszerváltás ugyanakkor mindkét folyamatot megakasztotta, sőt az 1990-es évek eleji leépülés épp ezen gazdálkodók – falusi ipari üzemek, tsz-ek, illetve a jórészt szintén falvakban található bányák – körében volt a legnagyobb arányú. A magyar gazdaság 1990-es évek közepétől kezdődött fellendülése során pedig döntően nem kistelepüléseken létesítették a nagy tömegeket foglalkoztató új telephelyeket.

Az efféle egyszerű adatok ugyanakkor nem alkalmasak a munkaerőpiac térbeli koncentrációs folyamatainak átfogó jellemzésére; erre a célra leginkább a különböző területi egyenlőtlenségi mutatók felelnek meg. A szóba jöhető indikátorok közül, saját korábbi tapasztalatainkra és szakirodalmi ismereteinkre alapozva, kétfélet számítottunk ki az 1960 és 2011 közötti népszámlálási időpontokra. Egyrészt a könnyen előállítható, de csak az átlaghoz viszonyított eltéréseket összegző Hoover-indexet, másrészt pedig – a legpontosabbnak tartott, minden településnek minden másiktól való eltérését figyelembe vevő, s ezért a társadalomkutatói gyakorlatban legáltalánosabban használt – súlyozott Gini-együtthatót.⁸ A számítások során mindkét esetben az egyes településeken *dolgozó* foglalkoztatottak – 2001-ben és 2011-ben a változó településre eljárók adatával az ismertetett módon korrigált – számát viszonyítottuk az adott településén *lakó* foglalkoztatottak számához (2. táblázat).

2. táblázat

*A belföldiek által betöltött munkahelyek a foglalkoztatottak lakóhelyéhez viszonyított települési koncentrációjának mérőszámai**

Mutató	1970	1980	1990	2001	2011
Hoover-index	0,1265	0,1448	0,1448	0,1356	0,1517
Súlyozott Gini-együttható	0,1721	0,1927	0,1923	0,1769	0,1971

* 1980-ig a lakóhelyet a bejelentett lakcím, 1990-től a tényleges lakóhely települése alapján számításba véve. 1990-ig az aktív keresők adatai alapján, 2001-ben és 2011-ben a változó településen dolgozókat lakóhelyükön foglalkoztatottként számítva, 2011-ben átmenetileg külföldön tartózkodók nélkül.

Forrás: népszámlálások (1970–1980: TEIR, VÁTI történeti adatbázis; 1990–2001: KSH Népszámlálás, megyei kötetek; 2011: KSH Népszámlálási főosztály, ingázási mátrix).

Az eredmények a változások iránya és mértéke tekintetében egyaránt mindkét index alapján teljesen egybehangzónak bizonyultak (a továbbiakban ezért már csak a jóval egyszerűbb Hoover-indexet számítottuk ki). A változások látszólag nem túl nagy mértékűek. Az államszocializmus időszakában a munkahelyek előbb gyors, majd fokozatosan lassuló ütemű koncentrációja figyelhető meg – a táblázatban nem szereplő, részben becsült adatokon alapuló számítás alapján 1960-ban még legfeljebb 0,1 lehetett a Hoover-index értéke –,

8 Az indexek tartalmával, számításával kapcsolatban lásd Németh Nándor (2005) munkáját.

amit az 1980-as évtizedben stagnálás váltott fel. A koncentráció növekedése az ingázás terjedésének kezdeti, „hagyományos” fázisára utal, aminek lényege – a korábban kifejtetteknek megfelelően – a foglalkozási átrétegződés sebességétől elmaradó urbanizációs folyamat volt. A mezőgazdaság jelentős mértékű, döntően a falvakat érintő foglalkoztatás-csökkenését, és a városi munkahelyek számának gyarapodását ugyanis csak részlegesen és késleltetve kísérte-követte a városi lakásállomány növekedése és a városokba költözés (Konrád–Szelényi 1971). Az azonban, hogy bár az ingázók aránya folyamatosan nőtt, a munkahelyek koncentrációs mutatóinak értéke azonban már az 1970-es években is csak mérsékelten, az 1980-as években pedig egyáltalán nem emelkedett tovább, arra utal, hogy az ingázás terjedése már ekkor sem csupán pozitív munkaerőmérlegű települések felé irányult, vagyis számottevő volt a keresztingázás, elleningázás is.

Ezt erősítik meg azoknak a számításoknak az eredményei is, amelyekben külön-külön vizsgáltuk az el- és beingázók, illetve a lakóhelyükön dolgozók csoportjainak települési koncentrációját (3. táblázat). A három csoport Hoover-indexei közül értelemszerűen rendre a lakóhely-településükön dolgozóké a legkisebb, hiszen a keresők nagyobbik része mindig saját településén talált munkát (és megfordítva: a legtöbb esetben helyiek töltötték-töltik be a településükön található állások nagyobbik részét). Látható azonban, hogy ahogy terjedt az ingázás, úgy növekedett ez az index is, mutatva a helyi munkaerőpiacok egyre nagyobb függetlenedését a településen lakó keresőktől. Az elingázók és a beingázók csoportjait tekintve mindvégig ez utóbbiak térbeli megoszlása hasonlított jobban a foglalkoztatottak lakóhelyi megoszlására: az elingázóknak tehát a beingázóknál nagyobb részét „kellene” átcsoportosítani ahhoz, hogy térbeli struktúrájuk a lakóhelyek elhelyezkedésének feleljen meg.⁹

Az elingázóknak a településeken lakó foglalkoztatottak számához viszonyított koncentrációja mindig lényegesen nagyobb, mint a beingázók hasonló mutatója. Ez abból ered, hogy míg az elingázás a kistelepüléseken élők körében a leggyakoribb, és a településméret növekedésével egyre csökken, addig a bejárás nem kizárólag nagyvárosokba, hanem kisebb (kevesebb dolgozót foglalkoztató) településekre is viszonylag gyakrabban előfordul. Az is jól látszik továbbá, hogy míg az elingázók koncentrációja a rendszerváltásig, sőt az ezredfordulóig folyamatosan azonosan magas maradt, a beingázás tekintetében 1970 óta fokozatos kiegyenlítődés zajlik. Vagyis míg az elingázás településmérettől való függése sokáig azonosan erős maradt, addig a bejárók munkahelyei egyre jobban kötődtek a nagyobb településekhez: arányaiban egyre ritkábban fordultak elő viszonylag sok beingázót vonzó kistelepülések, illetve kevés beingázót foglalkoztató nagyok. Ez a változás részben az ingázás mértékének növekedéséből eredt, aminek eredményeként a kistelepülési – például természeti erőforrásokhoz, bányákhoz történő – bejárás aránya egyre kisebb lett az ingázás összvolumenén belül. Másrészt pedig – és ez a fő ok – a gazdaság „városibbá”, „nagyvárosibbá” válásának következménye: a (potenciálisan ingázással betölthető) munkahelyek egyre nagyobb része található városokban. Ez következik a gazdasági modernizáció természetes trendjeiből is – mint például az ipari és szolgáltatási ágazatok egyre nagyobb szerepe a mezőgazdaság rovására –, de a szocializmus

⁹ Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy az *abszolút* koncentráció tekintetében – vagy, ha önállóan és nem relatív értelemben egymáshoz viszonyítva vizsgáljuk a lakó- és munkahelyek egymáshoz viszonyított térbeli elhelyezkedését –, akkor az elingázók jóval *egyenletesebb* területi elhelyezkedésére utalnak ezek az adatok. Arra tehát, hogy az elingázók számát tekintve kevésbé szóródik a települések „mérete”, mintha a lakosság, illetve a munkavállalók teljes számával reprezentáljuk a városokat és községeket.

időszakában a nagyvárosokat preferáló településpolitika is ilyen irányba hatott (OTK!). Csak látszólag mondott ennek ellent a vidéki, falusi iparosítás ismert folyamata is, mert az új falusi üzemek zömmel a helyi munkaerő kihasználására települtek, számottevő beingázást csak viszonylag ritkán váltottak ki (Barta–Enyedi 1981). Az igazán sok bejárót igénylő állami nagyberuházások viszont döntően városokban valósultak meg, s így volt ez a piaci szereplők rendszerváltás utáni jelentősebb munkahely-teremtő beruházások esetében is (lásd Győr, Székesfehérvár, Esztergom stb.)

3. táblázat

*Az elingázók, a beingázók, és a lakóhely-településükön dolgozók koncentrációja a településeken lakó foglalkoztatottak számához viszonyítva (Hoover-indexek)**

Megnevezés	1960	1970	1980	1990	2001	2011
Elingázók	0,4450	0,4265	0,4375	0,4434	0,4116	0,3508
Beingázók	..	0,3102	0,2766	0,2432	0,2230	0,2176
Beingázók a munkahelyek számához viszonyítva	..	0,2382	0,2000	0,1819	0,1671	0,1559
Lakóhelyükön dolgozók	0,0637	0,1065	0,1384	0,1502	0,1366	0,1544

* 1980-ig a lakóhelyet a bejelentett lakcím, 1990-től a tényleges lakóhely települése alapján számításba véve. 1990-ig az aktív keresők adatai alapján, 2001-ben és 2011-ben a változó településen dolgozókat lakóhelyükön foglalkoztatotként számítva, 2011-ben átmenetileg külföldön tartózkodók nélkül.

Forrás: népszámlálások (1970–1980: TEIR, VÁTI történeti adatbázis; 1990–2001: KSH Népszámlálás, megyei kötetek, 2011: KSH Népszámlálási főosztály, ingázási mátrix).

A piacgazdasági átalakulás hatása a foglalkoztatás koncentrációjára, 1990–2001

Érdemes ugyanakkor konkrétabban is megvizsgálni az ingázás mértékére és irányára, s általában a munkahelyek területi elrendeződésére ható tényezőket, mivel a rendszerváltás, a piacgazdasági viszonyok kialakulása nyilvánvalóan sokat megváltoztatott közülük. De azért is indokolt az alaposabb vizsgálat, mert az adatok szerint a rendszerváltás utáni két évtized folyamatai is részben eltérnek egymástól. Magyarázatra szorul például az a tény, hogy míg 1990 és 2001 között az ingázás aránya csak kismértékben nőtt, az ezredforduló után lényegesen gyorsabb ütemű növekedésről tanúskodnak 2011-es népszámlálási adatok (1. táblázat). Értelmezést kíván az is, hogy míg 1990 és 2001 között csökkent a munkahelyek – a lakóhelyek térbeli elrendeződéséhez viszonyított – koncentrációja, azaz a lakó- és munkahelyek területi eloszlásának hasonlóbba válása volt megfigyelhető, addig 2001 után fordulat történt, amelynek eredményeként 2011-ben minden korábbinál jobban eltért egymástól a munkaerő-kínálat és -kereslet területi képe (2. táblázat). A két változás tényezőinek számbavétele során ráadásul – a korábban kifejtett különbségeik miatt – külön meg kell vizsgálni az ingázás mértékére, illetve irányaira (azaz végső soron a munkahelyek térbeli koncentrációjára) gyakorolt hatásokat.

Ahogy arra már utaltunk, az 1990-es évtizedben a munkaerőpiac területi folyamatait döntően az átmenet éveinek transzformációs válsága, s a foglalkoztatás ebből következő – ágazatilag és területileg egyaránt differenciált mértékű – visszaesése, kisebb részben pedig az évtized második felének (szintén nem egyenletes) bővülése határozta meg. Az idekapcsolódó kérdések zömét mára tisztázta a szakirodalom, de a témánk szempontjából legérdekesebbre máig sem született átfogó válasz. Arra nevezetesen, hogy miért „csupán” az ingázás volumene esett vissza az 1990-es évtizedben, és – a témában érintett szakértők többségének korabeli várakozásaival ellentétben – miért nem csökkent annak relatív

gyakorisága, az ingázókkal betöltött munkahelyek aránya is. Még egyszerűbben megfogalmazva: miért nem csökkent jobban 1990 után az ingázó foglalkoztatottak száma, mint a helyben dolgozóké?

A mi erre vonatkozó vizsgálataink szerint a fő okok a gazdasági átalakulás ágazati jellegzetességei és modernizációs „karaktere” voltak. Egyrészt az ingázásban meghatározó szerepű – az ingázóknak még 1990-ben is csaknem felét adó – ipar foglalkoztatás-visszaesése csupán átlagos volt, a legtöbb foglalkoztatottat elvesztő mezőgazdaságban pedig korábban is viszonylag kevesen ingáztak. Másrészt pedig – és ez a legfontosabb ok! – a korszerűtlen, technológiailag elmaradott, döntően alacsonyan képzett fizikai munkásokat alacsony bérért foglalkoztató ipari üzemek zártak be a legnagyobb arányban, amelyek nagyrészt kis vagy közepes méretű, vidéki, a megelőző két-három évtized vidéki iparosítása során létesített telepek, részlegek voltak. Ezek viszont „annak idején” is döntően a helyi munkaerőre települtek, vagyis az ipar átlagánál kisebb arányban dolgoztak bennük bejárók (Barta–Enyedi 1981). Az ilyen üzemekből elbocsátott dolgozók közül azok, akik újra találtak munkát, részben már nem saját lakóhelyükön, hanem ingázóvá válva – a tercier szektor növekvő munkahely-kínálatú, zömmel nagyobb centrumokhoz kötődő ágazataiban, illetve, elsősorban az Észak-Dunántúlon, az 1990-es évek újraiparosodása során létesülő feldolgozóipari munkahelyeken – tudtak csak álláshoz jutni! (Az egykoron „központi” beruházással létesített, ingázókat is nagy arányban foglalkoztató szocialista nagyvállalatok zöme ugyanakkor – a közhiedelemmel ellentétben – korszerűbb volt, és valamilyen formában „túlélte” a rendszerváltást.)

E folyamat hatását csak mérsékelni tudta, s a vonatkozó adatok szerint általánosságban nem is igaz az a – sokak által vélelmezett – jelenség, hogy a válságba került vállalatok legkönnyebben a bejáró dolgozóiktól „szabadultak meg”. Már Szabó Pál (1998) számításai kimutatták, hogy nincs összefüggés a rendszerváltáskori elingázási ráta, illetve az 1993-as munkanélküliségi ráta települési értékei között. Az 1990-es népszámlálás és – a rendszerváltás utáni válság hatásainak kimutatása szempontjából kulcsfontosságú – 1996-os mikrocenzus ágazatonkénti ingázási adatainak összevetése pedig azt mutatja, hogy az ingázók száma csak a mezőgazdaságban, a kereskedelemben és a vendéglátásban változott kedvezőtlenebbül, mint a lakóhely-településükön dolgozóké, s csupán a bányászatban, valamint az építőiparban volt kb. azonos a két csoport létszámváltozásának mértéke (4. táblázat). Ezek – a munkaerőnek már 1990-ben is alig 37%-át foglalkoztató – ágazatok tipikusan azok, amelyek nagy arányban kvalifikálatlan, vagy alacsonyan képzett munkaerőt foglalkoztatnak. Mindössze ezek voltak tehát, ahol az ingázás költségein való „takarékoskodás” szempontja komolyabban latba eshetett a leépítésekkel kapcsolatos vállalati döntéseknél. Ott azonban, ahol a munkaerő minősége – a képzettség, a szaktudás szerepe – fontos, már nem igazán érvényesültek ilyen megfontolások. Következtetésünket alátámasztják a lakóhelyükön dolgozók és az ingázók iskolai végzettség szerinti csoportjainak 1990 és 1996 közötti létszámváltozását mutató adatok is (4. táblázat). Ezek szerint csupán a legalacsonyabb végzettségűek, azaz a 8 általánossal sem rendelkezők körében volt nagyobb az ingázók létszámcsökkenése a helyben dolgozóknál – előbbieknél létszáma egynolcadára (!) zsugorodott 6 év alatt –, és csupán a szakmunkások körében volt azonos mértékű a visszaesés. A létszámát már ekkor is megőrző, sőt növelő érettségizett és diplomás foglalkoztatotti csoportokban viszont az ingázók száma nőtt jobban – köszönhetően például az általuk „mozgatott” szuburbanizációs folyamatok ekkori felerősödésének (Forray–Híves 2009).

4. táblázat

A lakóhely-településekön dolgozók és az ingázók létszámának változása ágazati, iskolai végzettségi és a foglalkozás jellege szerinti csoportonként

Megnevezés	Az aktív keresők létszáma				Létszámváltozás, %		
	lakóhely- telepü- lésükön dolgozók	naponta ingázók	lakóhely- telepü- lésükön dolgozók	naponta ingázók	lakóhely- telepü- lésükön dolgozók	naponta ingázók	összesen
	1990		1996		1990-1996		
Nemzetgazdasági ág							
Mező- és erdőgazdálkodás, vadászat, halászat	511 626	187 632	217 201	62 169	-57,5	-66,9	-60,0
Bányászat	45 834	46 091	13 374	15 169	-70,8	-67,1	-68,9
Feldolgozóipar	860 772	333 396	551 561	259 123	-35,9	-22,3	-32,1
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	78 165	32 767	65 286	29 208	-16,5	-10,9	-14,8
Építőipar	205 299	110 515	130 250	74 028	-36,6	-33,0	-35,3
Kereskedelem, javítás	368 134	97 022	374 351	94 037	1,7	-3,1	0,7
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	84 021	23 677	87 725	22 535	4,4	-4,8	2,4
Szállítás, raktározás, posta, távközlés	269 296	129 047	204 195	111 569	-24,2	-13,5	-20,7
Pénzügyi tevékenység	38 921	6 603	65 051	13 662	67,1	106,9	72,9
Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	129 844	23 331	108 735	26 433	-16,3	13,3	-11,8
Közigazgatás, védelem, társadalombiztosítás	201 530	49 468	207 308	53 340	2,9	7,8	3,8
Oktatás	239 176	34 459	263 607	38 568	10,2	11,9	10,4
Egészségügyi, szociális ellátás	192 080	43 495	172 640	49 729	-10,1	14,3	-5,6
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	155 518	27 253	136 795	36 019	-12,0	32,2	-5,4
Összesen	3 380 216	1 144 756	2 598 079	885 589	-23,1	-22,6	-23,0
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség							
8 osztálynál kevesebb	159 401	76 211	27 431	9 567	-82,8	-87,4	-84,3
Általános iskola 8. osztály	1 095 212	415 927	501 358	204 234	-54,2	-50,9	-53,3
Szaktanulásképző, szakiskola	755 667	347 372	730 639	335 461	-3,3	-3,4	-3,3
Középiskolai érettségi	897 321	225 211	851 397	239 473	-5,1	6,3	-2,8
Diploma	473 975	80 860	487 254	98 011	2,8	21,2	5,5
Összesen	3 381 576	1 145 581	2 598 079	886 746	-23,2	-22,6	-23,0
A foglalkozás jellege							
Fizikai	2 131 155	880 053	1 494 605	618 027	-29,9	-29,8	-29,8
Szellemi	1 250 421	265 528	1 103 474	268 719	-11,8	1,2	-9,5
Összesen	3 381 576	1 145 581	2 598 079	886 746	-23,2	-22,6	-23,0

Forrás: a nemzetgazdasági ágakra 1990-ben: Népszámlálás 2001. 6.21. Összefoglaló adatok. KSH, Bp. 2002. 1.2.13.1. táblázat, 1996-ban: Mikrocenzus 1996. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. KSH, Bp. 1998. 1.10. táblázat, a másik két szempont: Mikrocenzus 1996. A népesség és a lakások jellemzői. KSH, Bp. 1996. 1.2.9. táblázat.

E tendenciákat a 2001-re elvégzett – a „változó településen dolgozók” kategóriájának megjelenéséből adódó torzítást kiszűrő, részben becslésen alapuló – számításaink is igazolják, egyetlen lényegesebb újdonsággal. Ez abban mutatkozik meg, hogy a *feldolgozóiparban* lényegesen, mintegy 72 ezer fővel nőtt az ingázók száma az 1990-es évtized

második felében, miközben a lakóhelyükön dolgozóké csak 14 ezer fővel. Így döntő részben ennek az ágazatnak köszönhető, hogy 2001-re országos összesítésben valamegyest növekedni tudott az ingázókkal betöltött munkahelyek aránya 1990-hez, illetve 1996-hoz képest (1. táblázat).

Az is egyértelmű, hogy a változás mögött a külföldi működőtőke által döntően Észak-Dunántúlon és Közép-Magyarországon létesített új, elsősorban feldolgozóipari munkahelyek állnak. 1990-hez képest ugyanis csupán Fejérben, Győr-Moson-Sopronban és Vasban, valamint Budapesten és Csongrádban nőtt egyértelműen – a „változó településre eljárók” megjelenéséből adódó módszertani hatás kiszűrése után is – az ingázókkal betöltött munkahelyek aránya 2001-re. Ez azt jelenti, hogy az autó- és elektronikai ipar új üzemei nagyobb részben nem helyi munkaerőt foglalkoztattak, hanem a telephelyük közelében levő falvak, kisvárosok 8 általános, vagy szakmunkás végzettségű munkavállalóit „szívták fel” – s készítették ingázásra – Észak-Dunántúl térségében. (Egy birtokunkba került 2006-os kimutatás szerint a győri Audi-gyár akkori 5857 munkavállalójának csupán 37,8%-a volt győri lakos, 4,6% Szlovákiából járt át, 57,6% viszont a környék, döntően egy kb. 45 km sugarú zóna településeiről ingázott.) Ez az oka annak, hogy „ha megnézzük, hogy a szakmunkás végzettséggel rendelkezők közül hány százalék foglalkoztatott, szinte »felborul« az ország, az északnyugati és nyugati területen kiugróan magas az arányuk, az északkeletin nagyon alacsony” (Forray R.–Híves 2009, 55. o.). Egyértelműen igazolódott tehát az is, hogy „az iskolázatlanságuk folytán versenyképtelen csoportok is komoly mértékben részesülnek a gazdasági fellendülés áldásaiból, ha történetesen olyan településen laknak, ahonnan a prosperáló városi munkaerőpiacok könnyen és viszonylag olcsón megközelíthetők” (Kertesi 2000, 797. o.).

A kistelepülések hiánya, illetve a viszonylag erőteljes agrár- és a kisebb ipari foglalkoztatás miatt hagyományosan alacsony napi ingázási rátájú alföldi megyékben – Szabolcs-Szatmár-Bereget kivéve – gyakorlatilag szinten maradt az ingázók aránya 1990 és 2001 között. Itt a felbomló térszekből, állami gazdaságokból, illetve helyi kisüzemekből kikerülő, korábban zömmel lakóhelyén foglalkoztatott munkaerő, ha el tudott egyáltalán helyezkedni, leginkább ingázóvá válva tudott – ellensúlyozva ezzel az ipari foglalkoztatás-csökkenés hatását. A hagyományos ipari karakterű, korábban kiemelkedő ingázási rátájú megyékben – Baranya, Borsod, Heves, Nógrád – viszont az ipari foglalkoztatás visszaesése igen komolyan csökkentette a munkahelyek koncentrációját, és az ingázást is. Átmenetileg ez történt a szintén hagyományosan ipari jellegű Komárom-Esztergomban és Veszprémben is, ám itt a külföldi működőtőke új ipari munkahelyeinek megjelenése jelentős részben ellensúlyozta a hagyományos iparok, és az ingázási ráta visszaesését. (Hozzájuk hasonlóan az eddig nem említett többi megyét is az ingázási ráta kisebb csökkenése jellemezte 1990 és 2001 között.) Véleményünk szerint elsősorban ezekkel a tényezőkkel magyarázható a munkahelyek és a lakóhelyek területi eloszlása közötti különbség csökkenése is az 1990-es évek folyamán (2., 3. táblázat): a hagyományos, falu–város irányú ingázás a korábbi magas rátájú megyék nagyobb részében jelentősen visszaesett, a legalacsonyabb rátájúakban pedig nem. (Az 1990-es ingázási ráta és az 1990–2001 közötti ingázásirata-változás üteme közötti lineáris korrelációs együttható értéke –0,47.)

Természetesen több más folyamat is hatott ingázás volumenének, így a foglalkoztatás térbeli koncentrációjának változására (Szabó 1998), ezek azonban ellentétes irányúak, s összesítve egymás hatását többé-kevésbé kioltóak voltak. Érdemes kiemelni közülük a

lakóhelyi *szuburbanizációs* folyamatok megerősödését, amely klasszikus formájában növeli az ingázást, és jellemzően ugyancsak növeli a munkahelyek lakóhelyekhez viszonyított területi eloszlásának különbségeit. Javították az ingázás feltételeit bizonyos közlekedési változások: az 1990-es évek egyes közúthálózati fejlesztései (hidak, M0, autópályák), illetve a személygépkocsi-állomány ekkor lezajlott 25%-os növekedése, sőt – a közhiedelemmel ellentétben – a tömegközlekedés kínálata is inkább bővült ebben az időszakban (nemcsak az elővárosi és a távolsági forgalomban, hanem a vonzáskörzeti viszonylatokban is, lásd Kiss 2012). Csökkentőleg hatott ugyanakkor az ingázásra például, hogy a szocializmus időszakában még jelentős számú, és hagyományosan magas ingázási rátájú iskolázatlan munkavállaló iránt drasztikusan visszaesett a munkaerőpiac kereslete – a legfeljebb 8 általánossal rendelkező munkavállalók száma 1,7 milliőről 750 ezerre csökkent az 1990-es és a 2001-es népszámlálás között –, s a tömegközlekedés drámai mértékű drágulása is a hagyományos, a munkahelyek koncentrációjával járó ingázás visszaszorulását eredményezte.

Végül, bár az ingázást növelte, a munkahelyek koncentrációjának inkább ellenében hatott az *ellenáramlások* erősödése. A városokból a kisebb települések felé tartó ingázás egyfelől a budapesti agglomerációban vált jelentőssé, – a gazdasági szuburbanizáció, például a városkörnyéki nagyáruházak, cégközpontok, logisztikai egységek megjelenése révén (Koós 2007). Másfelől azonban a vidéki térségek kislátóba irányulóan is jellemző lett, különösen az elmaradott térségekben, mivel a helyi közintézmények alkalmazottai – tanárok, óvónők, önkormányzati tisztviselők, orvosok, de akár kocsmárosok is – gyakran inkább a közeli városokból kijárást választották, mintsem hogy letelepedjenek a kevéssé vonzó településeken.

Az ellenáramlások (és a keresztingázás) mértékének növekedéséhez a települések közötti szegregációs folyamatok erősödése is hozzájárult: az tehát, hogy a belső migrációs folyamatok során bizonyos településeken a képzetebbek, magasabb státusúak aránya nő a lakosságon belül, míg máshol a képzetlen, alacsonyabb státusúaké. Előbbire a legjobb példát a budapesti agglomeráció egyes települései jelentik, utóbbiakra a gettósodó, például cigányfalvak. Bizonyos minimális arányban ugyanis minden képzettségi csoporthoz tartozó munkavállalóra szükség van minden településen, s ha a helyi lakosok társadalmi összetétele nagyon egyoldalúvá válik, szükségképpen csak az ingázás teremtheti meg a helyi munkaerő-kereslet és -kínálat közötti egyensúlyt. Forray R. Katalin és Hives Tamás (2009) adatai szerint a 2001-ben Budaörsön lakó diplomások 78 százaléka elingázó volt (elsősorban Budapestre), a Budaörsön keletkezett új munkahelyek nagy része viszont nem diplomásokat igényelt, így ők ide jártak be a fővárosból és az agglomeráció más helyeiről. A gettósodó településeken pedig a helyi közszolgáltatások ellátása igényel magasabb képzettségűeket is, és mivel ilyenekből helyben nincs elég, szükségképpen ingázók töltik be ezeket az állásokat.

2001 és 2011 között az előző évtizedhez képest nagyobb volumenű, és részben eltérő irányú változások zajlottak le a foglalkoztatás területi szerkezetében, illetve az ingázásban. A két legfontosabb, ugyanakkor egymással is szorosan összefüggő fejlemény, hogy egyrészt bővült a népszámlálás által regisztrált foglalkoztatás, másrészt pedig, hogy immár jelentősen nőtt az ingázók aránya, sőt abszolút száma is. Az újonnan megjelent kategória, az „átmenetileg külföldön tartózkodók” csoportját figyelmen kívül hagyva is 196 ezerrel

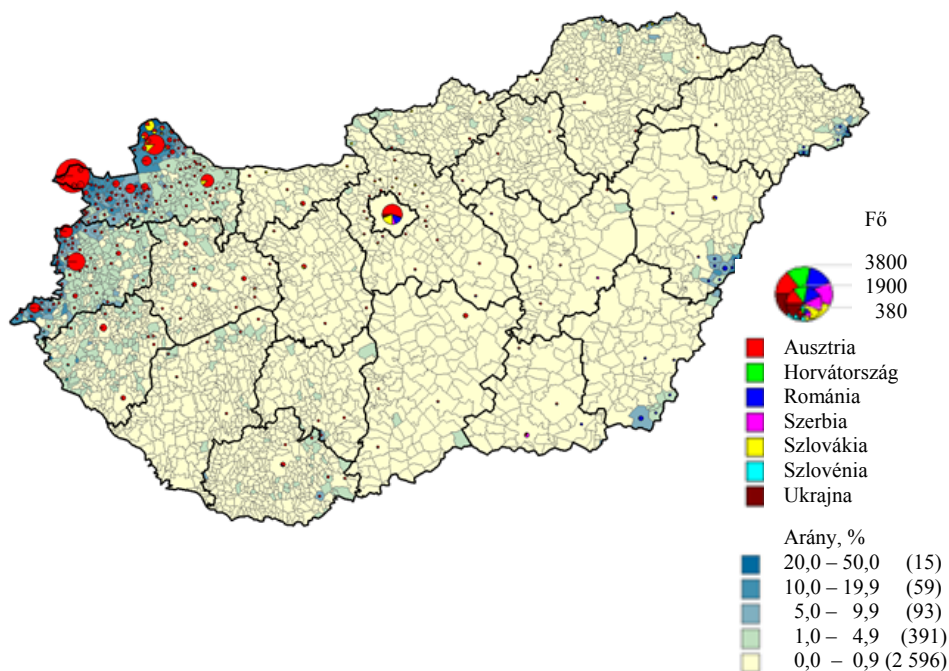
többen vallották magukat foglalkoztatottnak 2011. október 1-jén, mint 2001 februárjában. Az ingázók száma pedig még nagyobb mértékben, több mint 260 ezer fővel gyarapodott.

Schengen hatása – ingázás az országhatáron túlra

Az ingázók létszámának növekedéséért mintegy 9%-ban egy korábban szinte ismeretlen, s még 2001-ben is alig tízezer munkavállalót érintő – jelenség, a napi gyakoriságú külföldre ingázás a felelős. A külföldre eljárók aránya országosan egyelőre továbbra sem jelentős (27 ezer fő, az összes ingázó 2,0, az összes munkavállaló 0,7%-a), de lokálisan immár több helyen számottevő: 74, döntően határ menti településen az ott élő foglalkoztatottak több mint 10%-a ingázik külföldre (1. ábra).

1. ábra

A naponta külföldre ingázók létszáma és arányuk a településen lakó foglalkoztatottakból, 2011

Forrás: a 2011-es népszámlálás ingázási mátrixa, KSH Népszámlálási főosztály.

A külföldre irányuló napi ingázás több szempontból is eltérő karakterű az egyes szomszédos országok viszonylatában. Négy országgal (a jugoszláv utódállamokkal és Ukrajnával) nincsen érdemleges napi kapcsolata a magyarországi munkavállalóknak, együttesen is alig több mint hétszázan ingáznak ezekbe az országokba. Közülük Horvátország, Szerbia és Ukrajna esetében nem meghatározó a határ menti helyzet sem, az ideingázókat kibocsátó települések többsége nem a határ mentén van, s az ebbe a három országba ingázók döntő többsége (90%-a) városi lakos. Mindez arra utal, hogy a szomszédainkba irányulóan nem mindennapi, hanem inkább heti néhány alkalommal

zajló, részben üzleti jellegű ingázásról lehet szó. Bár Szlovénia esetében szintén alacsony az ingázók száma, mégis kissé eltérő helyzetet képvisel: a délnyugati szomszédunkba ingázók ugyanis a szlovén határ mentén élnek, és az ottani településszerkezetnek megfelelően 43%-uk falusi lakos.

Ez utóbbi alapkarakterisztika jelenik meg – csak jóval nagyobb intenzitással, így már a térképről is leolvashatóan – a Szlovákiába és Romániába ingázás esetében is (1. ábra). Mindkét ország ingázói esetében jellemző a határ közeli helyzet és ebből következően a falusi ingázók magas aránya (Szlovákia esetében 51%). Itt tehát a határ közelsége generálta ingázásról van szó, melynek jelentős megnövekedését alapvetően a határellenőrzés elmaradása illetve enyhébbé válása tette lehetővé. A szlovák és a román határszakaszon azonban – ismert módon – elsősorban nem a magyar állampolgárok mobilitása az ingázás fő forrása, hanem – az olcsóbb ingatlanárak és a határátkelés egyszerűsödése miatt – Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti és Pozsony szuburbanizációjának Magyarországra való áttérjedéséről van szó. (Ahogy a bevezetőben említettük, a népszámlálás felméri a legalább egy éve itt élő, vagy itt élni kívánó külföldi állampolgárokat is, s a census etnikai adatai azt is bizonyítják, hogy köztük számosan nem magyar nemzetiségűek, csak lakóhelyük révén kötődnek Magyarországhoz.) Ilyen helyzet legtömegesebben a Pozsony „elővárosává” való Mosonmagyaróváron és a környéki községekben állt elő: Rajka lakosságának már 37%-a a határ túloldalán dolgozik, de megindulni látszik a folyamat Kassa környezetében is (Tornyosnémeti foglalkoztatottjainak 18%-a immár szintén Szlovákiában talál munkát).

Jelen van azonban, és a schengeni övezet kiterjedésével, illetve az átkelés fizikai lehetőségeinek (utak, hidak) javulásával vélhetően növekedni fog a jövőben a magyarországi lakosság átingázása is Szlovákia, Románia közeli városaiba. Ez alapvetően pozitív fejlemény lenne, hiszen egyrészt hosszú ideje súlyos foglalkoztatási gondokkal küzdő térségekről (például Csonka-Bihar, Cserehát) van szó, másrészt pedig hosszú távon, a trianoni döntés nyomán szétszakadt vonzáskörzetek részleges helyreállítását jelentené a sok évtizedes kényszerű elzártság után. A határellenőrzés nélküli, schengeni övezet kiterjedésének fontosságát jelzi ugyanakkor, hogy míg Szlovákia (és Ausztria) esetében a határ mentén többé-kevésbé folytonosan megjelennek a külföldre ingázók, addig a még nem schengeni tag Románia esetében kizárólag a határátkelők (s egyszersmind nagyvárosok) közvetlen közelében levő településekre terjednek ki a munkavállalási kapcsolatok (csengersimai átkelő–Szatmárnémeti, ártándi átkelő–Nagyvárad, battonyai átkelő–Arad).

A legnagyobb volumenű és térben is legnagyobb kiterjedésű napi ingázás Ausztriához kapcsolódik. A külföldre ingázók zömét (22 ezer fő, 83%) az Ausztriába átjárók teszik ki, s míg Szlovákia és Románia esetében csak a határ közeli településekből jártak át ingázók, Ausztria napi munkaerővonzása mindhárom, vele határos megye szinte teljes területén érzékelhető. Legnagyobb kibocsátóink (Sopron, Mosonmagyaróvár, Szombathely) ugyanakkor rendre a nyugati határ mentén helyezkednek el, az Ausztriába ingázók létszáma alapján számított sorrendben az első 23 település között az egyetlen jelentősebb kivétel Budapest. Az előbb említett két országgal szemben eltérést jelent az is, hogy Ausztria esetében túlnyomórészt magyar állampolgárok külföldi munkavállalásáról van szó. Az Ausztriába ingázás jelentősége nemcsak községekben, hanem több határ menti városunkban is számottevő: a Fertődön élő foglalkoztatottak 16, a soproniak 14, a kőszegiek 13, a szentgotthárdiak 12, a mosonmagyaróváriak közel 10%-a ingázik Ausztriába.

Ausztria kiemelkedő vonzásának oka egyértelmű, hiszen a munkavállalási lehetőségek, és különösen az elérhető jövedelem messze meghaladják a hazait, illetve többi szomszédunk színvonalát, és a nyelvi nehézségek is kisebbek (németül sokkal többen tudnak, mint románul, szlovákul).

Ausztria jelentős munkaerővonzása nagyobb szélességben elsősorban a magyar–osztrák határ északi részén, Győr-Moson-Sopron megyében figyelhető meg. A délebbi osztrák határszakaszon sokkal kisebb a jelentős ingázással jellemezhető települések köre, mely feltehetően a rurális, és osztrák viszonylatban kevésbé fejlett közép- és délburgenlandi határtérségek korlátozottabb munkaerő-felvevő képességével van összefüggésben. További érdekessége az Ausztriába irányuló ingázásnak, hogy szinte az ország teljes területéről vonz munkaerőt, hiszen településeink több mint harmada (!) bocsát ki Ausztriába ingázó munkavállalót. A vonzáskörzet egészen Nyíregyházáig terjed, egyedül az onnan keletre fekvő területek azok, ahonnan nincs példa az ausztriai munkavállalásra. (Az természetesen kérdéses, hogy például a 16 nyíregyházi, vagy 47 debreceni illetőségű, a népszámlálási adatokban Ausztriába ingázóként megjelenő munkavállaló ténylegesen milyen intenzitású kapcsolatban áll nyugati szomszédunkkal. Vélhetően döntően itt is üzletemberek, menedzserek heti egy-két oda- és visszaútra kiterjedő mozgásáról – illetve esetleges adatfelvételi hibáról – lehet szó.)

Növekvő ingázás – növekvő foglalkoztatás?! A változások térségi különbségei, 2001–2011

A belföldön foglalkoztatottak számának 2001 és 2011 közötti változását területi szempontokból áttekintve szintén nagy mértékű, s egyben a változások okaira is rávilágító különbségeket fedezhetünk fel (5. táblázat, 2. ábra).

Az egyik feltűnő jelenség a változások jelentős szóródása. Bár az országos trendnek megfelelően a települések kétharmadában nőtt a munkahelyek száma, s felerészben az országos ütemet (4,7%) is meghaladja a növekedés, több mint 1300 esetben csökkenés mutatkozik, összességében pedig a tízszeres növekedéstől a tizedére csökkenésig terjed a munkahelyszám-változás skálája. A nagyobb változások persze a néhány foglalkoztatottnak munkahelyet adó kistelepüléseket jellemzik, mivel ezek kevés foglalkoztatóból álló helyi munkaerőpiacát a piacgazdaság természetes mozgásai – akár egyetlen közepes, vagy kis cég megtelepedése, illetve megszűnése is – jelentős mértékben módosíthatja; így e változások jórészt véletlenszerű, helyi hatásokat tükröznek. Ám még megyei összesítésben is nagyok az eltérések, hisz 7 megyében csökkent az ott dolgozók száma, az országos átlagot meghaladó ütemű bővülés pedig csak 8 megyében történt, s a változások skálája –11,0%-tól (Nógrád) +20,7%-ig (Pest) terjed. A csökkenő munkahely-kínálatú megyék egy kivétellel – ez az egyre tragikusabban „kiürülő” Nógrád – a kedvezőbb foglalkoztatási helyzetű Dunántúlon találhatók, az átlagot meghaladó bővülés pedig egy kivétellel (Komárom-Esztergom) közép- és kelet-magyarországi megyékben volt jellemző. Ezek a tények Közép-Magyarország erősödő kiemelkedésére, a többi megyét illetően ugyanakkor látszólag jelentős nivellálódásra, és összességében is a foglalkoztatás területi különbségeinek mérséklődésére utalnak.

5. táblázat

*A foglalkoztatottak lakóhelyeinek és munkahelyeinek száma és
változásuk megyénként**

Terület	A megyében lakó foglalkoztatottak száma		A megyében dolgozó foglalkoztatottak száma		Ingázási mérleg		Helyben lakókkal	Ingá- zókkal	Összes
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	betöltött		
							munkahelyek számának változása, 2001–2011		
Budapest	746 018	770 189	890 427	946 405	144 409	176 216	5 735	50 243	55 978
Baranya	136 390	138 486	135 224	137 201	–1 166	–1 285	–3 023	5 000	1 977
Bács-Kiskun	191 550	195 536	190 647	193 243	–903	–2 293	–8 032	10 628	2 596
Békés	125 151	128 030	123 933	125 402	–1 218	–2 628	–3 489	4 958	1 469
Borsod-Abaúj- Zemplén	209 307	225 942	207 588	224 687	–1 719	–1 255	1 074	16 025	17 099
Csongrád	154 174	162 430	154 857	163 366	683	936	–1 309	9 818	8 509
Fejér	175 433	175 419	172 026	166 046	–3 407	–9 373	–12 573	6 593	–5 980
Győr-Moson- Sopron	184 389	195 950	184 441	185 911	52	–10 039	–10 068	11 538	1 470
Hajdú-Bihar	174 794	195 292	173 122	191 183	–1 672	–4 109	7 014	11 047	18 061
Heves	110 041	112 911	105 294	107 671	–4 747	–5 240	–3 518	5 895	2 377
Komárom- Esztergom	123 971	128 875	110 063	118 458	–13 908	–10 417	–4 076	12 471	8 395
Nógrád	72 672	68 800	65 705	58 586	–6 967	–10 214	–7 296	177	–7 119
Pest	416 624	496 253	306 834	371 517	–109 790	–124 736	8 212	56 471	64 683
Somogy	112 982	111 799	113 151	110 781	169	–1 018	–5 189	2 819	–2 370
Szabolcs-Szatmár- Bereg	157 445	186 050	156 166	182 122	–1 279	–3 928	14 104	11 852	25 956
Jász-Nagykun- Szolnok	133 519	140 067	132 016	139 352	–1 503	–715	–4 651	11 987	7 336
Tolna	87 908	84 546	85 470	81 400	–2 438	–3 146	–6 554	2 484	–4 070
Vas	114 846	110 729	115 132	106 033	286	–4 696	–12 174	3 075	–9 099
Veszprém	145 441	143 020	139 299	132 998	–6 142	–10 022	–9 924	3 623	–6 301
Zala	117 614	115 705	118 387	116 539	773	834	–9 585	7 737	–1 848
Külföld			10 487	27 128	10 487	27 128		16 641	16 641
Összesen	3 690 269	3 886 029	3 690 269	3 886 029	–	–	–65 322	261 082	195 760

* A „változó településre eljárókat” lakóhelyükön dolgozónak véve, 2011-ben az átmenetileg külföldön tartózkodók nélkül, mindkét évben a 2014-es település- és megyebeosztás szerint.

Forrás: a két népszámlálás ingázási mátrixai (KSH Népszámlálási főosztály) alapján saját számítás

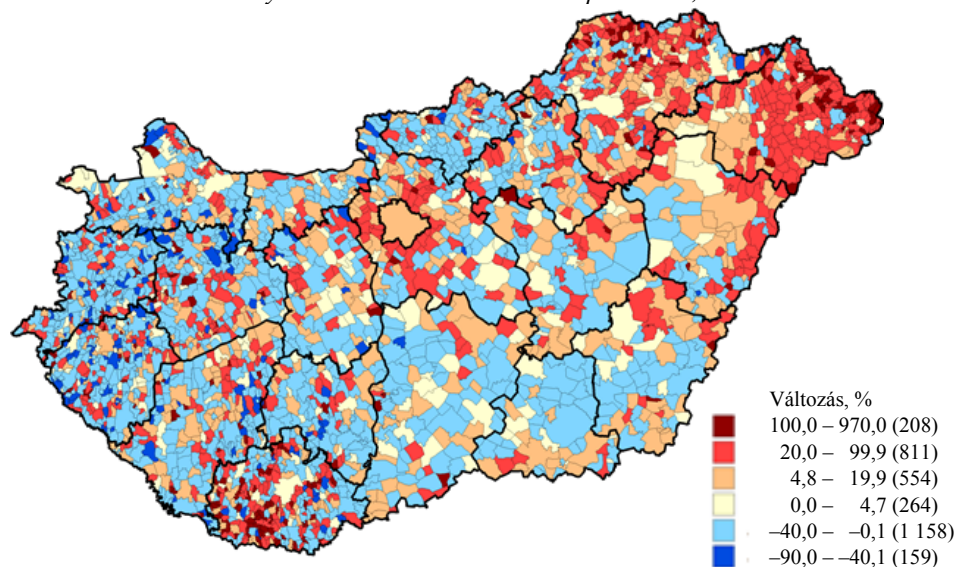
Következtetésünket Hoover-index-számítások is igazolják. A megyékben dolgozók (azaz jó közelítéssel a betöltött munkahelyek) számát lakosságuk számához viszonyítva a Hoover-index értéke 2001 és 2011 között 0,0885-ről 0,0784-re, Közép-Magyarország két megyéjét nem számítva pedig 0,0545-ről 0,0383-re esett vissza. Ugyanez a tendencia rajzolódik ki akkor is, ha a foglalkoztatottság hagyományos mutatóját vesszük alapul, vagyis nem a munkahelyek, hanem a megyékben *lakó* keresők számát viszonyítjuk lakosságukhoz: ez alapján a kimutatott területi egyenlőtlenség a 2001-ben még 0,0597-es indexértékről 0,0450-re csökkent 2011-re, Budapestet és Pest megyét nem számítva pedig még jelentősebb a visszaesés (0,0554-ről 0,0385-re). Nagyon tanulságos a kétféle mutató abszolút értékeinek összevetése is, mert ez megmutatja, hogy milyen jelentős

– 2001–2011 között növekvő! – mértékben járul hozzá az ingázás a foglalkoztatás területi különbségeinek mérsékléséhez. A megyékben élő foglalkoztatottak számának lakosságszámukhoz viszonyított egyenlőtlenségei ugyanis lényegesen kisebbek, mint az ott dolgozók lakosságszámhoz viszonyított diszparitása (2011-ben 0,0450, illetve 0,0784 a kétféle Hoover-index értéke).

A Hoover-index-értékek jelentős változásában többféle, egymástól markánsan eltérő tényező hatása összegződik. Általánosságban befolyásoló tényezők például a népesedési folyamatok, különösen a migráció, hiszen ez döntően a gazdaságilag aktív népességet érinti. 2001 és 2011 között a demográfiai tényezők hatása helyenként igen jelentős volt: Pest és Győr-Moson-Sopron megyében például emiatt is nőtt jelentősen a megyében lakó foglalkoztatottak száma, míg a gyors népességfogyás (például Nógrád, Békés) csökkenőleg hatott a keresők számára. Ki kell emelni a 2008-ban kezdődött válság területileg szelektív hatását is. A dunántúli megyék munkahely-kínálatának (és foglalkoztatottsági szintjének) csökkenése hátterében részben kétségtelenül ez áll, mert ennek munkaerőpiaci hatása az ágazatok közül legmélyebben az ipart, térségileg pedig az 1990-es években gyorsan iparosodó, és ipari alapú növekedést mutató dunántúli megyéket érintette (Lőcsei 2011, KSH 2011a). 2011 szeptemberére, a népszámlálás által felmért időszakra azonban e konjunkturális hatás már jelentősen csillapodott, az ipari foglalkoztatás megközelítette a válság előtti szintet. Így a dunántúli megyék 2001-hez képest kedvezőtlenebb foglalkoztatási adatai mögött inkább a hosszú távú változást: az 1990-es évek második fele általános, ipari alapú dinamikájának végét – illetve szűkebb területre, kisebb térségekre visszaszorulását – kell látnunk.

A növekvő foglalkoztatást mutató települések egy része szétszórtnan helyezkedik el az országban (2. ábra), így ezek hátterében lokális hatásokat gyaníthatunk. Nagyobb, összefüggő térségekre kiterjedő bővülést csak néhány Kelet-Magyarországon – elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, illetve Hajdú-Bihar megyékben – és Baranyában, továbbá a fővárosban és környékén láthatunk. Közülük is kiemelkedik a budapesti agglomeráció munkahelyeinek gyarapodása – 56 ezer a fővárosban, és 60 ezer az agglomerációs gyűrű 80 településében –, együttesen az országos 196 ezres növekedés 59%-át adja! Ez magángazdasági, illetve migrációs folyamatok együttes eredménye, és – más mutatók, például a GDP változásához hasonlóan – a központi régió országon belüli növekvő versenyelőnyét mutatja. Szembeötlő ugyanakkor, hogy a Budapestet övező agglomerációs gyűrűben a munkahelyek számának növekedése sokkal erőteljesebb ütemű volt, mint a fővárosban: míg Budapesten 6,3%-kal lett több munkahely 2001 eleje és 2011 ősze között, addig Pest megye egészét tekintve is 21,1%, a „hivatalos” lehatárolás alapján az agglomerációhoz sorolt 80 településen pedig 28,9% volt a munkahelyek számának bővülése. A növekmény egy része nyilvánvalóan a már említett migrációs nyereségre vezethető vissza. A sok beköltöző között önfoglalkoztató vállalkozók is voltak, az oktatási intézményekben a növekvő gyereklétszám miatt növelni kellett a foglalkoztatást is stb. – ezekben az esetekben a szuburbán településekre költözés önmagában is növeli a helyi foglalkoztatást. Az agglomerációs gyűrű munkahelyszámának 28,9%-os növekedési üteme azonban lényegesen meghaladta az ott lakó népesség, illetve foglalkoztatottak gyarapodásának ütemét (19,3, illetve 23,7%), így az adatok egyértelműen a szuburbán zóna gazdasági, foglalkoztatási szerepének élénkülésére, a gazdasági szuburbanizáció erősödésére utalnak (Koós 2007).

2. ábra

*A munkahelyek számának változása a településeken, 2001–2011**

* A „változó településre eljárókat” mindkét évben lakóhelyükön dolgozónak véve, 2011-ben az átmenetileg külföldön tartózkodók adatai nélkül.

Forrás: http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/egyeb/eurostat/tables/tabhun/load3_10_1.html (2001) és a 2011-es ingázási mátrix (KSH Népszámlálási főosztály) adatai alapján saját számítás.

Természetesen az agglomeráció nagy részét még mindig erőteljesen negatív ingázási mérleg jellemzi, de immár a főváros határában is megjelent több olyan település, ahol a beingázók száma – jórészt egyébként a fővárosból kijáróknak „köszönhetően” – meghaladja az eljárókéét. Ilyen elsősorban az M1 nyomvonal (Budaörs, Törökbálint, Batorbágy, Herceghalom), de Alsónémedi és Vecsés is. A szuburbán gazdasági centrumok abszolút iskolapéldája a számos országos cégek központtal, illetve logisztikai és kereskedelmi egységgel rendelkező Budaörs. A 27 ezres lakosságú város immár 22 ezer (!) munkahellyel rendelkezett 2011-ben, amelyből alig ötezret töltöttek be helyi lakosok. Budaörsnek ugyanakkor közel 10 ezer fős ingázási nyeresége volt (csaknem hétezer el- és bő tizenhatezer bejáró), s példátlan módon Budapesttel szemben is erőteljesen pozitív az ingázási mérlege (Budaörsről Budapestre 5392-en jártak dolgozni, a fővárosból Budaörsre pedig 7847-en).

A többi, foglalkoztatását 2001 és 2011 között erőteljesen bővítő településekből álló nagyobb térség ugyanakkor kivétel nélkül az ország elmaradott területének számít. Vajon miből eredt ezekben a munkahelyek – a területi gazdasági folyamatok ismeretében igen csak meglepőnek tűnő – gyarapodása? A népszámlálás ingázási adatainak alapos tanulmányozása e kérdés megválaszolásához is segítséget nyújt. Az 5. táblázatban feltüntetett adatokból kiderül, hogy országos összesítésben a munkahelyek számának gyarapodása *kizárólag* az ingázók esetében volt megfigyelhető. A lakóhelyük településén dolgozók által betöltött munkahelyek száma 65 ezer fővel még csökkent is a két népszámlálás között – ám ezt szerencsére bőségesen kompenzálta az ingázók által elfoglalt állások

számának 261 ezres növekménye. Ez a fejlemény újfent aláhúzza az ingázás pozitív munkaerő-piaci – és általánosságban: társadalmi – szerepét, hiszen láthatóan nemcsak a foglalkoztatás térségi egyenlőtlenségeit mérsékli, hanem – a munkahelyek, és a betöltésükhöz megkívánt kompetenciákkal rendelkező munkaerő lakóhelyeinek térbeli elkülönüléséből adódó feszültségek csökkentése révén – látványosan növeli a munkaerőpiac rugalmasságát is, így a foglalkoztatottság abszolút mértékét szintén kedvezően befolyásolja.¹⁰ Természetesen nem arról van szó, hogy az ingázás növekedése okozza a munkahelyek számának növekedését, az oksági viszony fordított – ám az bizvást kijelenthető, hogy a foglalkoztatás szerény növekedéséhez szükséges volt az is, hogy újabb százezrek legyenek hajlandók és képesek vállalni az ingázást.

Az 5. táblázat adataiból kitűnik, hogy az ingázókkal betöltött állások száma minden megyében – még a csökkenő foglalkoztatásúakban is – gyarapodott. Nem így a helyiekkel betöltött munkahelyeké: ezek ugyanis az országosan megfigyelhető csökkenés közepette nemcsak a dinamikus Pest megyében és a fővárosban, hanem Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is gyarapodtak, őket pedig Baranya követi a sorban a legkisebb mértékű csökkenéssel. Utóbbi négy megye tehát – kivételként – döntően a helyi munkahely-kínálat bővülésének köszönheti munkaerőpiaci helyzetének kimutatott javulását. Ez a megfigyelés pedig mindjárt rávilágít a változás okára, s egyúttal relativizálja is ezen elmaradott megyék „sikerének” értékét: a háttérben ugyanis egyértelműen a másodlagos munkaerőpiac, az állam által finanszírozott közmunka kiterjedése áll. A közmunkát ugyanis döntően a helyi önkormányzatok, s lényegében minden esetben a lakóhely-településen szervezik, tehát a közmunkások mind helyben foglalkoztatottnak minősülnek. Sajnos a jogszabályok és fogalmak változásai miatt a közmunka volumenéről, s különösen területi megoszlásáról nagyon kevésbé érhetők el tíz évet átfogó, azonosan értelmezett statisztikai (*stock*) adatok. Egyes publikációkból azonban kikövetkeztethető, hogy a közfoglalkoztatottak létszáma a két népszámlálás szempontjából mérvadó 2001. január és 2011. szeptember között kb. 55 ezer fővel növekedett. 2001 januárjában legfeljebb 15–20 ezer közcélú és közhasznú munkás volt az országban (Balás et al. 2011, 5. ábra), míg 2011 szeptemberében kb. 70 ezer (KSH 2014, 2. ábra). A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat honlapján szereplő adatközlésekből pedig az derül ki, hogy az érintett létszámok kb. fele az említett négy megyében jutott közmunkához (Foglalkoztatási Hivatal 2011, 34. táblázat). Ha tehát a kb. 25–30 ezer fős közmunka-növekedésük nem lenne, mindjárt eltűnne Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Baranya megyék foglalkoztatási többlete, és mutatóik változása a többi megyéhez válna hasonlónak.

Amint arra már utaltunk, a 2001 januárja és 2011 szeptembere közötti 196 ezer fős foglalkoztatásbővülés mintegy 59%-a Budapesten és Pest megyében keletkezett, még hozzá döntően a „normál” munkaerőpiac folyamatainak köszönhetően (itt csak kb. 2–3 ezer fő a közfoglalkoztatás szerepe a 114 ezres bővülésből). A növekmény másik forrása, kb. 25%-a a közmunka kiterjedéséből származik a többi megyében. A harmadik forrás, a külföldre ingázás már elemzett növekedése, kb. 9%-ot ad. Ezek

¹⁰ Véleményünk szerint ezért az ingázás 21. századi, „modern” (posztmodern?) formájára vonatkozóan már semmiképpen nem tartható Szelényi és Konrád (1971) a maga korában is vitatható, annak egyéni és társadalmi kárait hangsúlyozó ítélete. Ugyanakkor az ingázásnak természetesen továbbra is vannak negatív hatásai, mint például az utazás miatt kiesett idő, és a közutak, illetve a környezet által elszenvedett károk, amelyek egy része – például a bérletkasszettek, és általában a lakásmobilitás erősödése esetén – megtakarítható lenne.

együtt 93%-ot tesznek ki, ami azt jelenti, hogy Közép-Magyarországon kívül a hazai elsődleges munkaerőpiac összességében nem bővült a legutóbbi két népszámlálás között.¹¹ Kisebb-nagyobb különbségek természetesen akadnak a többi megye között is. Ezek közül legfontosabb a dunántúli megyék többsége pozíciójának (a korábbiakban már elemzett) romlása, míg az alföldi és az észak-magyarországi megyék többségében a közfoglalkoztatás kiterjedésén túl – minimális mértékben – bővült a magángazdasági szereplők foglalkoztatása is.

Magyarázatot igényel ugyanakkor az ingázás volumenének és arányának 2001 és 2011 között tapasztalt gyors növekedése. Az ingázók létszámnövekedésének mértékét a korábban bemutatott módszertani problémák miatt sajnos nem lehet egyértelműen megadni. Az elingázók összességére vonatkozó adatok szerint 21,7%, a konkrét belföldi településre beingázókat véve alapul 26,9%, a változó településre eljárókat a többi munkavállaló arányainak megfelelően ingázónak, illetve helyben dolgozónak tekintve 27,8%, míg az ismert bel- és külföldi településre eljárók összesített száma alapján 29,1%-nak adódik a növekedés. Bármelyiket is tekintjük azonban, mindegyik igen jelentős, különösen, ha a lakóhely-településükön dolgozók létszámának csökkenésével vetjük össze őket.

Az eljárók számának növekedése általánosnak mondható, a települések 3/4-ét jellemezte (a kivételek túlnyomó része jelentős demográfiai veszteségeket elszenvedő kistérség volt). Ez az elingázás térbeli koncentrációjának erőteljes csökkenését eredményezte, ami alapvető fordulat a jelenség hazai történetében (3. táblázat). Most tört meg ugyanis végérvényesen az a – „hagyományos” ingázást jellemző – kép, hogy az ingázás döntően a falvakban, kistérségeken élő munkavállalókra jellemző sajátosság. És mivel folytatódott a beingázók térbeli koncentrációjának már évtizedek óta tartó csökkenése, egyre kevésbé igaz az a tétel is, hogy az ingázás túlnyomó részben a nagy, koncentrált munkaerőpiacok munkaerőigényének kielégítésére irányul, azaz hogy az ingázók célpontjai csak a városok, nagyvárosok lennének. Az ingázás, a munkaerővonzás térbeli képe egyre kuszábbá válik: a továbbra is domináns falu–város (illetve agglomerációs alvótelepülés–centrum) irányú ingázási pályák mellett egyre nagyobb számban jelennek meg az ellen- és kereszttingázás, azaz a város–város, falu–falu, és város–falu (illetve agglomerációs centrum–alvótelepülés, és agglomerációs gyűrűn belüli) irányú ingázási térpályák. Ezek a folyamatok – az ingázás mértékének terjedése és térbeli irányainak többfélévé válása – illeszkednek a „policentrikus fejlődés” a nemzetközi szakirodalomban nagy figyelmet kapó trendjéhez, és egyértelműen modernizációs (posztmodernizációs) folyamatként értékelhetők (Lin, Dong et al. 2012).

Az ingázás terjedésével láthatóan oldódtak annak „hagyományos” vonásai más vonatkozásokban is. Ezek közül témánk szempontjából az ágazati karakter átalakulása az egyik legfontosabb. Bár továbbra is az ipari ágazatokban legmagasabb, és ezekben növekvő az ingázók aránya – a feldolgozóiparban dolgozó 10 keresőből már 6 volt ingázó 2011-ben! – a szolgáltató ágazatok többségében szintén dinamikusan nőtt az ingázás. Ennek, valamint az ipar gazdaságon belüli arányvesztésének és a szolgáltatások növekvő súlyának köszönhetően mára egyértelműen a múlté az ipar és építőipar korábbi dominanciája e vonatkozásban is: 2011-ben az ingázóknak már csak 38,4%-a volt ipari kereső a 2001-

¹¹ A változás mérlegének megítélését tovább rontja, hogy a 2001-es népszámlálás a szezonális okokból alacsonyabb foglalkoztatással jellemezhető téli, míg a 2011-es az e szempontból kedvezőbb őszi időszakban volt. Ugyanakkor ez a hatás csak a foglalkoztatás abszolút volumeneit tekintve lehet számottevő, a területi és egyéb összetétellel kapcsolatos következtetéseink érvényességét érdemben nem befolyásolja.

es 45,6%-kal szemben, miközben a tercier keresők ingázókon belüli aránya 50,3%-ról 57,8%-ra emelkedett. Az ágazati különbségek mérséklődését Hoover-index-számításaink is igazolták. Területi egységek helyett ezúttal a 21, TEÁOR08 szerinti nemzetgazdasági ágazatot alapul véve 2001-ben még 0,1503 volt az ágazatok ingázó, illetve összes foglalkoztatottjának összevetésével számított Hoover-index értéke, ami 2011-re 0,1251-re mérséklődött.

Még drasztikusabb a munkavállalók iskolai végzettség szerinti csoportjainak ingázási arányai között végbement kiegyenlítődés. 1990-ig az ingázás egyértelműen az alacsonyan iskolázott keresőkre volt jellemzőbb, s a végzettségi szintek szerint feljebb haladva rendre jelentősen csökkent az ingázók aránya. Ezen összefüggés lazulása – ahogy azt korábban bemutattuk – már a 2001-es népszámlálás során is megmutatkozott, s az oktatás kibővülése, illetve a munkaerőpiac változásai (az alacsony iskolázottsággal, szakképzettség nélkül is betölthető állások számának drasztikus megfogyatkozása, s a munkahelyek növekvő részének diplomához, vagy legalább érettségéhez kötődése) is ilyen irányban hatott. Az igazán nagy változások azonban 2001 és 2011 között történtek. A diplomás ingázók száma közel duplájára (95%-kal) nőtt, miközben a diplomás foglalkoztatottak összlétszáma csak 47%-kal bővült, az érettségizett ingázók létszámnövekedése pedig 44%-os volt, miközben az érettségizett foglalkoztatottak összlétszáma csak 15%-kal növekedett. Az alacsonyabb végzettségi kategóriákban az ingázók számának változása nem tért el lényegesen az összes foglalkoztatottétól: a szakmunkások esetében mindkét létszám kismértékben növekedett, míg az alapfokú végzettségűeket tekintve jelentősen tovább csökkent.

Az érettségizett és diplomás ingázók számának növekedése – 141 ezer, illetve 140 ezer fő –, összesítve nagyobb, mint az ingázók teljes létszámgyarapodása. Így, bár még mindig a csak általános iskolai végzettséggel vagy szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők körében gyakoribb valamelyest az ingázás, a munkavállalók képzettségi csoportjainak ingázási rátája közötti különbségek jelentősen mérséklődtek. Az öt iskolai végzettségi kategóriát alapul véve számított – az egyes iskolai végzettségi csoportokba tartozó ingázók országos összlétszámait az adott végzettségű foglalkoztatottak összlétszámához viszonyító – Hoover-index 1990-ben 0,1033-as, s még 2001-ben is 0,0858-as értéke 2011-re 0,0471-re csökkent. Mindent egybevetve tehát kijelenthető, hogy *az ingázás 2001 utáni kiterjedésének hátterében döntően a munkaerőpiac átalakulása állt*: a döntően diplomás vagy érettségizett munkaerő iránti, nagyobb részben a szolgáltató ágazatokban jelentkező igények voltak azok, amelyek – a lakáspiac, illetve a lakóhely-választási preferenciák adott hazai viszonyai közepette – csak ingázókkal voltak kielégíthetők, s amelyek az ingázók összetételében a foglalkoztatottak egészéhez képest mutatkozó korábbi aránytalanságok jelentős oldódásához vezettek.

Az ingázási mérleg települési különbségei, 2001–2011

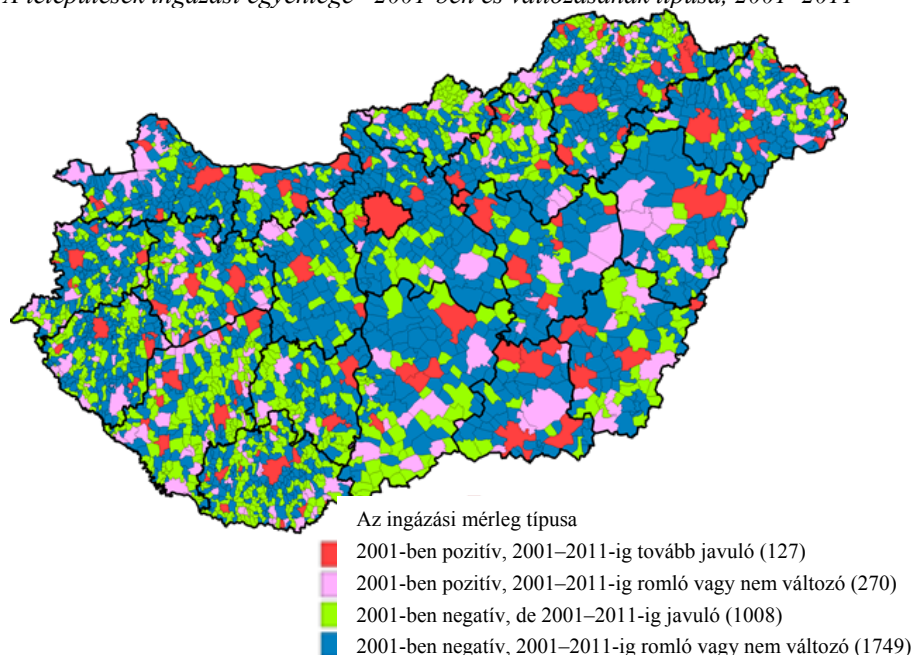
Az ingázás 2000-es években tapasztalható kiterjedése, illetve az el- és beingázás területi-települési koncentrációjának csökkenése, és társadalmi összetétel szempontjából is kiegyenlítettebbé válása közepette első pillantásra meglepőnek tűnhet, hogy a munkahelyek – a településen élő foglalkoztatottak számához viszonyított – koncentrációja az előző évtizedben tapasztalható csökkenés ellenére újra növekedésnek indult, sőt minden korábbinál nagyobb mértéket ért el (2. táblázat). A jelenség közvetlen oka azonban könnyen

belátható. Ugyanis, noha mind az eljárók, mind pedig a bejárók számának növekedése a települések többségén megfigyelhető volt 2001 és 2011 között – előbbi a települések kb. 75%-át, utóbbi 62%-ukat érintette –, az ingázási (foglalkoztatási) mérleg csak 36%-uk esetében javult, s a javulás nagyobb mértékben jellemezte a korábban is pozitív mérlegű településeket, a romlás pedig a már 2001-ben is negatív mérleggel rendelkezőket. A 397, 2001-ben pozitív mérlegű település közül 2011-re ugyan csak 127-ben javult tovább az egyenleg, ám a nagyobb, több munkahelyet kínáló településekre inkább ez volt a jellemző, míg a negatív mérlegű többség nagyobb része további romlást szenvedett el (3. ábra).

Budapesten, továbbá a 19 megyeszékhely közül 16-ban tovább nőtt az ingázási egyenleg eddig is jelentős pozitívuma (Eger és Salgótarján a két kivétel), márpedig e 16 település biztosítja a munkahelykínálat csaknem felét (48,6%). Természetesen a kisebb települések között is volt számos, akár igen jelentős arányú/mértékű „nyertes”. Ilyen például – újabb bizonyítékát adva a gazdasági szuburbanizáció erősödésének – a budapesti agglomeráció jónéhány, elsősorban a főváros határában fekvő települése. Budaörs, valamennyi megyeszékhelyet is megelőzve, több mint hatezer fővel javított eddig is pozitív mérlegén, de a 2001-ben még negatív egyenlegű Vecsés és Gyál esetében is meghaladta az ezer főt a javulás. Javítottak mérlegükön egyes, prosperáló iparvállalatoknak helyet adó kisvárosok is: Tiszaújváros például országos harmadikként 5450 fővel, Hatvan közel 4000 fővel, 3000-rel Komárom, és 1000 főnél többel Esztergom, Tata, Jászberény, Jászfényszaru, Jászárokszállás, sőt a szabolcsi Nyírbátor is. A felsorolt három csoportba (megyeszékhelyek, budapesti agglomeráció, ipari városok) tartozó települések adták a javuló ingázási egyenlegű települések növekményének háromnegyedét, de jelentősen javított mérlegén néhány nagy turisztikai centrumunk is (például Hévíz, Bük, Zalakaros, Siófok, Keszthely, Balatonfüred).

A javuló mérlegű települések számszerűleg legnagyobb csoportját apró- és kisfalvak adják, ám az ő esetükben többnyire kedvezőtlen folyamatok állnak a változás hátterében. Az egyik gyakori ok az elingázás csökkenése, vagy a demográfiai erózió következményeként – az eddig ingázó munkavállalók közül sokan nyugdíjba mentek, s helyükre nem léptek fiatalok –, vagy pedig azért, mert a közeli centrum válsága, munkahelykínálatának csökkenése miatt a korábbi ingázók egy része munkanélküli lett. (Az utóbbi típus iskola-példája Salgótarján térsége, ahol a rendszerváltás előttről „örökölt” ipar leépülése még a kétezres évtizedben is folytatódott, ezért a környék településein lakók egyre kisebb részének tud munkát adni. Így – amint azt a 3. ábra is mutatja – a környező községek kivétel nélkül „javítottak” ingázási mérlegükön.) A kistelepülések egy csoportjában az elleningázás kiterjedése miatt is javult az ingázási egyenleg. Ezekben az elvándorlás, kihalás, vagy a szelektív népességcsere (középosztálybéli el-, hátrányos helyzetű csoportok beköltözése) miatt nemcsak elingázó akad már alig, hanem a helyi társadalom nem képes betölteni a kiesszámú, főként a közszolgáltatásokban meglevő munkahelyeket sem (például önkormányzati dolgozó, óvónő, tanár, szociális munkás, orvos), így ezeket a feladatokat növekvő mértékben a környező nagyobb, vagy kedvezőbb helyzetű falvakból, városokból bejárók látják el. E csoport tipikus képviselői az elcigányosodó települések a Cserháttól az Ormánságig, amelyekben gyakorlatilag kivétel nélkül javult az ingázási mérleg 2001 és 2011 között, sőt nem egyben közülük a bejárók száma immár abszolút értelemben is meghaladja az eljárókét (3., 4. ábra).

3. ábra

A települések ingázási egyenlege 2001-ben és változásának típusa, 2001–2011*

* A „változó településre eljárókat” lakóhelyükön dolgozónak véve, 2011-ben az átmenetileg külföldön tartózkodók nélkül.

Forrás: http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/egyeb/eurostat/tables/tabhun/load3_10_1.html (2001) és a 2011-es ingázási mátrix (KSH Népszámlálási főosztály) adatai alapján saját számítás.

Ám településeink többségében romlott az ingázási egyenleg a 2001 és 2011 között: jellemzően ezekbe is nőtt ugyan a bejárók száma, de kisebb mértékben, mint a belőlük eljáróké. Érdekes külön is felhívni a figyelmet arra, hogy immár nemcsak a falvak képesek egyre kevésbé munkahelyeket biztosítani, hanem a kisvárosok többségét is ez jellemzi. Ez a tény újabb adalékkal támasztja alá a hazai *a kisvárosi rendszer funkcióvesztésének* trendjét: környezetükre gyakorolt vonzerejük csökkenése immár nemcsak a városi ellátó funkcióik terén mutatható ki (Kiss 2003), hanem foglalkoztatási szempontból is.

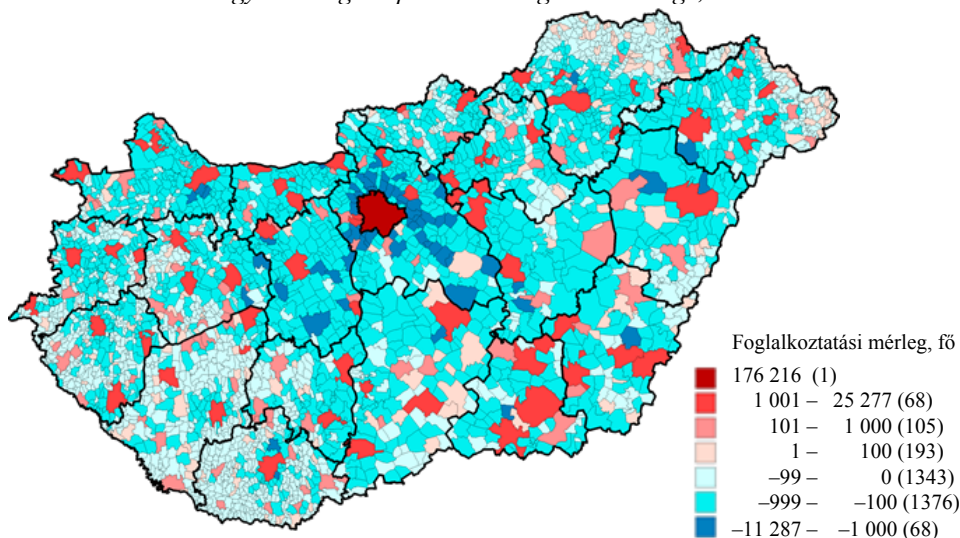
Figyelemre méltó tény, hogy a munka- és lakóhelyek térbeli elkülönülésének növekedése, azaz a foglalkoztatás jelentős térbeli koncentrálódása – mely tehát döntő részben Budapest és közvetlen környéke, a vidéki nagyvárosok és néhány tíz ipari vagy turisztikai centrum növekvő foglalkoztatási szerepéből ered – annak ellenére következett be, hogy több, a dekoncentráció irányában ható tényező is alakította a foglalkoztatás területi folyamatait a 2000-es években. Így – ahogy arra már utaltunk – folytatódott, sőt erősödött a városokból a kisebb települések felé tartó elleningázás terjedése. Előbb lelassult, majd az évtized közepétől növekedésbe fordult Budapest fogyása, és 2001-hez képest növekedett az ott lakó keresők száma is. Jelentősen lelassult a lakóhelyi, erősödött vi-

szont a gazdasági szuburbanizáció.¹² Mérséklőleg hatott a koncentrációra az észak-dunántúli ipari boom lefékeződése, majd megállása, illetve a 2008-as válság is, hiszen az itteni elbocsátások minden bizonnyal nem a bejáró munkavállalókat érintették kevésbé. (Látnivaló ugyanakkor, hogy a válság csak a kisebb, kevesebb „lábon álló” ipari centrumok munkahelykínálatát, s így ingázási mérlegét csökkentette jelentősebben, például Sárvárét, Szentgotthárdét, Körmendét, Mórét, Lábatlanét: ezekben a 2011-es beingázói létszámok elmaradnak még a 2001-esétől is. A nagyobb centrumok – Győr, Székesfehérvár, Veszprém, Szombathely, Esztergom stb. – változatosabb munkaerőpiaca fel tudta szívni a leépített dolgozókat.) Az internet általánossá vált elterjedése a 2000-es évektől nyújt igazán lehetőséget a távmunka terjedésére is, ami elvileg szintén a lakó- és munkahelyek térbeli egységét kellene, hogy erősítse. A dekoncentráció irányába ható tényezők azonban összességükben csak a 3. ábrán zöld, illetve lila színekkel jelölt 1278 település, a településállomány 40%-a esetében voltak képesek a koncentrációs hatások fölébe kerekedni, amelyekben a foglalkoztatottak csupán 25%-a dolgozott 2011-ben.

A jelentős változások ellenére a településeink foglalkoztatási mérlege alapján megrajzolható térkép fő vonásai nem alakultak át alapvetően a 2001-es – sőt jórészt még a korábbi évtizedekben – kialakult képhez képest (4. ábra). 176 ezres nyereségével Budapest messze kiemelkedik a 367 pozitív egyenlegű település közül is. Jelentősen nőtt ugyan a Budapestről elingázók száma (67 ezerről 79 ezerre, csak a konkrét településre eljárókat tekintve 31 ezerről 49 ezerre) – ám ingázási mérlegének pozitívuma tovább erősödött, mert beingázóinak száma nagyobb ennél lényegesen nagyobb mértékben gyarapodott (175 ezerről 226 ezerre). Az ingázási mérleg rangsorának következő pozícióit regionális központjaink birtokolják, élükön – 2001-hez hasonlóan – a gazdaságilag jól prosperáló Székesfehérvárral és Győrrel. Ezután következnek – Salgótarjánt kivéve – a többi megyeszékhely, amelyek sorába csak két speciális szerepkörű település tud betörni (Budaörs már 13., Tiszaújváros 14.). Ezeket népesebb közép- és kisvárosaink követik, de rajtuk kívül az ezer főnél nagyobb pozitívummal rendelkező, mindössze 69 település közé tartoznak olyan kisebb helyek is, mint az alig négy-öt ezer lakosú Hévíz (36.), Jászfényszaru (44.), Záhony (57.) és Tab (69), a még kisebb Bük (64.), sőt az alig 1000 fős, speciális ipari profilú Visonta (39.) és Mosonszolnok (56.).

¹² Igaz, az előbbi így is koncentráló hatású, a gazdaság szuburbanizációja pedig egyelőre csak a budapesti agglomeráció kisebb részében számottevő. A már 2001-ben is pozitív ingázási mérlegű legnagyobb agglomerációs gazdasági központok, mint Budaörs vagy Törökbálint munkahelyszámának további növekedése pedig már a koncentráció irányába hat.

Magyarország településeinek ingázási mérlege, * 2011

* A „változó településre eljárókat” lakóhelyükön dolgozónak véve, az átmenetileg külföldön tartózkodók nélkül.

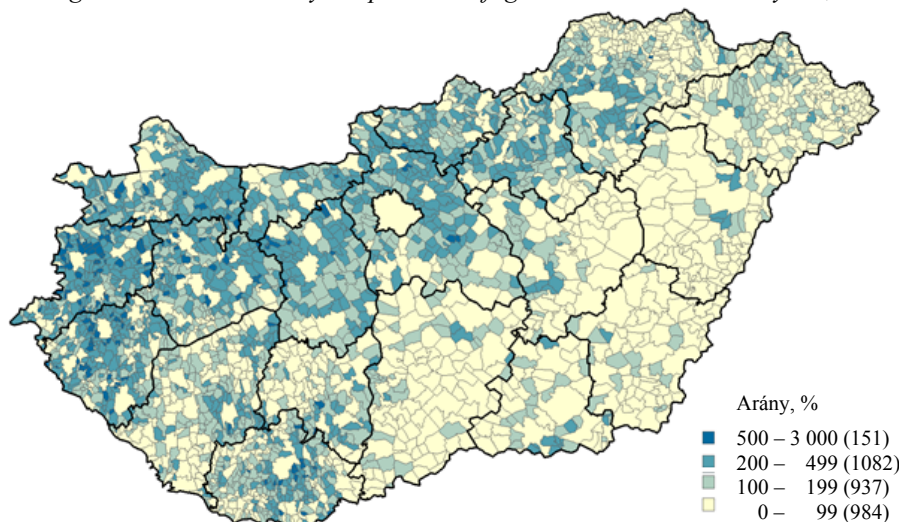
Forrás: a 2011-es népszámlálás ingázási mátrixa (KSH Népszámlálási főosztály).

Az elingázási karakterű mintegy 2800 település között is néhány tucat (pontosan 68) olyan van, amelyekben 1000 főnél nagyobb különbség az ingázási mérleg két oldala között. Többségük (43) 2001-hez hasonlóan továbbra is Pest megyei, és a leginkább negatív egyenlegű települések szinte mindegyike a főváros agglomerációjában helyezkedik el. Budapest vonzáskörzete továbbra is az ország legkoncentráltabb kibocsátó területe: Pest megye 12%-os népességi súlyához képest ennek duplájával részesedik az eljárók létszámából. Még az elingázók abszolút száma szerinti sorrendben is – természetesen Budapest után, de a megyeszékhelyeket már megelőzve – az agglomeráció települései állnak a dobogós helyeken. Ezek – az előző népszámláláshoz hasonlóan – Érd (17 ezer elingázó), Dunakeszi (12 ezer) és Szigetszentmiklós (közel 10 ezer), de a lista első 45 helyén is kizárólag Budapesthez „vonzódó” települések vannak a megyeszékhelyeken kívül, s közöttük például a 17 ezer lakosú Szigethalomról többen járnak el dolgozni, mint a közel 160 ezres Pécsről, a 8 ezres Kerepesről sokkal többen, mint a 66 ezres Kaposvárról stb. Az elingázási többletű települések tengerét megszakító érdekes tengely ugyanakkor a már többször említett, Budaörsről Herceghalomig tartó, főleg a tercier karakterű gazdasági szuburbanizáció által érintett településsor az M1 nyomvonal mentén, kis megszakítással egészen Komáromig. Bár az érintett települések maguk is alanyai a klasszikus, főváros felé irányuló ingázásnak, azonban az elleningázás Budapest irányából olyan erős, hogy a teljes településsor pozitív vándorlási egyenleget könyvelhet el. E „tengely” kialakulása akár a budapesti agglomerációnak a „policentrikus várostérség” modellje felé való enyhe elmozdulásaként is értékelhető. Szomszédjukban van ugyanakkor például az az Érd, amely alvótelepülés jellegét megtartva országosan is messze a legnagyobb, több mint 11 ezer fős mínuszt produkálja (a sorban utána következő Dunakeszinek is kevesebb mint fele a vesztesége). Ráadásul az agglomerációs gyűrű településeinek mintegy kétharmada

Érdhez hasonlóan még a legutóbbi évtizedben is rontott ingázási mérlegén általános értelemben, és Budapest viszonylatában egyaránt. Ezért a budapesti agglomeráció 2001-hez hasonlóan (Sütő 2008) még 2011-ben is jellemzően *monocentrikus* várostérképnek volt tekinthető.

5. ábra

Az elingázók száma a lakóhely-településükön foglalkoztatottakhoz viszonyítva, 2011

Forrás: a 2011-es népszámlálás ingázási mátrixa (KSH Népszámlálási főosztály).

Az elingázási többletű települések élbolyában van néhány egykori iparváros is, amelyek korábban pozitív egyenleggel rendelkeztek, ám mára a helyi ipar összeomlása miatt megszűnt az álláslehetőségek jó része. Így, bár lakosságuk fogy, a megmaradó munkavállalók közül is sokan ingázóvá váltak, mivel – szerencsájukra – a környezetükben található nagyváros sokuk számára tudott munkahelyet biztosítani. Ebbe a körbe tartozik például Várpalota (a 10. legnagyobb ingázási negatívum), Nagykőrös (18.), Sajószentpéter (19.), Sárbogárd (31.) és Komló (47.). Mindennek ellenére a vidéki nagy kibocsátók többsége is „agglomerációs” település, valamelyik megyeszékhelyünk szomszédságában (a legnagyobb közülük Hajdúsámson, két és félezer fős negatívummal).

Az ingázási mérleg mellett a helyben foglalkoztatottak és az elingázók számának összevetése is érdekes következtetések levonására ad alkalmat. Az 5. ábrán ábrázolt index értéke azt adja meg, hogy hány százaléka az egyes településekről elingázó népesség a helyben foglalkoztatottaknak. A 100% alatti értékek esetében a saját településükön foglalkoztatottak száma a nagyobb, e fölött pedig a más településeken való munkavállalás a jellemzőbb.

A 100% alatti értékű települések három élesen elkülönülő csoportra oszthatók. A helyben foglalkoztatás dominanciája egyrészt a városokra jellemző, közel 80%-uk ebben a kategóriában található. (A nem idetartozó városok részben agglomerációs települések, részben a várossá nyilvánítási hullám véleményünk szerint indokolatlan részesei, illetve strukturális nehézségekkel, ipari válsággal küzdő települések.) Egy másik csoport azon, hátrányos helyzetű térségekben található falvak köre, melyek kívül esnek a környező foglalkoztatási központok mindegyikének közvetlen vonzáskörzetén. Itt a hátrányos

helyzetű lakosság egy része helyben talál munkát, az ilyen lehetőségeken kívül rekedők viszont, közeli dinamikus centrum híján, az ingázás révén sem tudnak álláshoz jutni. Borsod-Abaúj-Zemplén megye határ menti területei, Bereg, a Tolnai-dombság és az Ormánság apró- és kistelepülései tartoznak tipikusan ebbe a csoportba. (Az ilyen, jórészt ráadásul alacsony képzettségű emberek által lakott települések kilátástalan foglalkoztatási helyzetére hívják fel a figyelmet Kertesi (2000) és Köllő (2006) modellszámításai is.) Az 5. ábrán ugyanakkor az Alföld markáns elkülönülése a legszembetűnőbb. Itt a nagy településméretnek köszönhetően az egykori óriásfalvak és mezővárosok többsége a mezőgazdasági foglalkoztatás visszaszorulása után is képes a bennük élő munkaképes lakosság többségének foglalkoztatására.

Szélsőséges kivételt jelentenek azok a települések, amelyek egyáltalán nem vesznek részt az ingázási folyamatban. Egy esettől (Tornakápolna, 2001) eltekintve olyan község már az 1970-es évek óta nem akad ugyan, amelynek egyetlen elingázója, és egyetlen bejárója sincs, valamelyik oldal hiánya azonban még ma is előfordul. 2011-ben három olyan település volt az országban (Csenyété, Gagyapáti, Litka), ahol egyetlen munkavállalási célú elingázót sem regisztráltak. Csenyété már 2001-ben is e teljes immobilitást (és, a szintén alacsony mértékű helyi foglalkoztatással kiegészülve általános gazdasági inaktivitást) képviselő csoport tagja volt, és akkori hat társa, csakúgy, mint a mostaniak is, mind a Cserehátban helyezkedtek el. A beingázás által nem érintett települések köre nagyobb, de 2011-ben így is csak 70 (2001-ben még 94) olyan község volt Magyarországon, ahová egyetlen munkavállaló sem ingázott. Ezek szinte mindegyike – érthetően – aprófalva, zömük a Dunántúl aprófalvas területein, illetve szintén a Cserehátban található.

Összegző következtetések

Vizsgálataink eredményei összességükben arra utalnak, hogy miközben a munkaerőpiac területi szerkezete alapján véve évtizedek óta hasonló, mégis sokrétű és jelentős változások történtek a rendszerváltás, s különösen az ezredforduló óta a foglalkoztatás, a munka világának térbeli viszonyrendszerében. Megállapításaink zöme egyértelműen a „posztoszocialista” örökség jelentőségének elhalványodására, s a társadalmi modernizáció a „fejlett világban” globálisan jelen levő folyamatainak egyre erőteljesebb magyarországi érvényesülésére szolgáltatott bizonyítékokat a lakó- és munkahelyek növekvő térbeli elkülönülése, az ingázás jelenségének gyakoribbá válása, és a foglalkoztatás erősödő koncentrációja vonatkozásában egyaránt.

Tanulmányunkkal igyekeztünk azt is érzékeltetni, hogy milyen sok, széles körűen hasznosítható, új társadalmi–gazdasági természetű megállapítást lehet tenni – vagy már ismerteket mérhetővé, s pontosabban jellemezhetővé tenni – csupán a népszámlálási adatsorokkal is. Munkánkban mi most csak a legfontosabb általános trendek megállapítására törekedtünk. Meggyőződésünk szerint azonban a censusok lakó- és munkahelyekre vonatkozó adatainak elemzése még e tekintetben is számos további lehetőséggel kecsegtet, a mikroszintű területi folyamatok feltárásához pedig ennél is több információt szolgáltat, s eleddig rejtve maradt összefüggések felismeréséhez járulhat hozzá.

IRODALOM

- Balás Gábor et al. (2011): *A közcélú foglalkoztatás kibővülésének célzottsága, igénybevétele és hatása a tartós munkanélküliségre* Kutatási jelentés. Budapest Intézet–Hétfi Elemző Központ, Budapest. http://www.budapestinstitute.eu/uploads/BI_kozcelu_kut_jelentes_2011aug30.pdf (letöltve: 2014. június)
- Balogh Károly (2004): Az ingázás szerepe a közép-magyarországi régió lakosságának foglalkoztatásában és Budapest munkaerő-ellátásában *Területi Statisztika* 44 (6): 586–600.
- Barta Györgyi – Enyedi György (1981): *Iparosodás és a falu átalakulása* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Bóhm Antal–Pál László (1985): *Társadalmunk ingázói – az ingázók társadalma* Kossuth Kiadó, Budapest.
- Dusek Tamás (2004): *A területi elemzések alapjai* ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.
- Enyedi György (2007): A társadalomföldrajz és a regionális tudomány *Tér és Társadalom* 21 (2): 133–140.
- Forray R. Katalin–Híves Tamás (2009): Az iskolázottság, a foglalkoztatottság és az ingázás területi összefüggései *Szociológiai Szemle* 2: 42–59.
- Illés Sándor (1995): A területi mobilitás volumenének változásai *Statisztikai Szemle* 73 (7): 543–555.
- Kertesi Gábor (2000): Ingázás a falusi Magyarországon *Közgazdasági Szemle* 47 (10): 775–798.
- kftkreator.hu (2014): *Akár hatszázezer magyar is dolgozhat külföldön?* <http://kftkreator.hu/cikk.html>. (letöltve: 2014. június)
- Kiss János Péter (2003): Az alföldi városok fejlődésének adottságai az 1990-es évek új feltételrendszerében In: Timár Judit – Velkey Gábor (szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból* pp. 39–54., MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba–Budapest 2003.
- Kiss János Péter (2005): Népszámlálások In: Nemes Nagy József (szerk.): *Regionális elemzési módszerek* pp. 21–26., ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.
- Kiss János Péter (2012): Hátrányos helyzetű rurális térségek elérhetőségének változásai (1984–2008) In: Nemes Nagy József (szerk.): *Térfolyamatok, tértérképek, térelemzés* pp. 61–79., (Regionális Tudományi Tanulmányok 16.) ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest.
- Konrád György – Szelényi Iván (1971): A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai *Valóság* 71 (12): 19–35.
- Koós Bálint (2007): A szuburbanizációs folyamat a magyar gazdaságban *Közgazdasági Szemle* 54 (4): 334–349.
- Köllő János (2006): *A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon: újabb számítások és számpéldák* (Budapesti munkagazdaságtani füzetek, BWP 2006/1.) MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- KSH (1990): *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990. I. kötet* KSH, Budapest.
- KSH (2011a): *A válság munkaerő-piaci következményei, 2010–2011. I. félév* KSH, Budapest. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/valsag.pdf> (letöltve: 2014. június)
- KSH (2011b): *Népszámlálás 2011. Módszertani megjegyzések, fogalmak* KSH, Budapest. www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf (letöltve: 2014. június)
- KSH (2014): *Munkaerő-piaci folyamatok 2013* Statisztikai Tükör 19. www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mpf/mpf1312.pdf (letöltve: 2014. június)
- Lin, Dong et al. (2012): *The Effects of Polycentric Development on Commuting Patterns in Metropolitan Areas. Presentation on RSA Global Conference, Beijing* Kézirat. www.regionalstudies.org/uploads/Dong_Lins_Final_Paper_for_RSA_Beijing_Global_Conference_of.pdf (letöltve: 2014. június)
- Lőcsei Hajnalka (2011): The influence of the economic crisis on spatial inequalities of unemployment. In: Fazekas Károly, Molnár György (eds.): *The Hungarian labour market, 2011: Review and analysis* pp. 117–132., Institute of Economics, HAS - National Employment Foundation, Budapest.

- Nemes Nagy József (2003): A regionális tudomány dualitása és paradigmái – hazai tükröben *Tér és Társadalom* 17 (1): 1–16.
- Németh Nándor (2005): Területi megoszlások eltérését mérő indexek. In: Nemes Nagy József (szerk.): *Regionális elemzési módszerek* pp. 111–117., ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.
- Pénzes János (2013): A foglalkoztatottság, az ingázás és a jövedelmi szint összefüggései Északkelet- és Északnyugat-Magyarországon *Területi Statisztika* 53 (3): 202–224.
- Sütő Attila (2008): Város és vidéke rendszerek és típusaik Magyarországon *Falu Város Régió* 15 (3): 51–64.
- Szabó Pál (1998): A napi ingázás kérdésköre a kilencvenes években Magyarországon *Tér és Társadalom* 12 (4): 69–89.
- Szalkai Gábor (2010): Várostérségek lehatárolása a közúti forgalom nagysága alapján a magyar határok mentén *Tér és Társadalom* 24 (4): 161–184.
- Tóth Géza (2013): *Az elérhetőség és alkalmazása a regionális vizsgálatokban* KSH, Budapest.
- 2009/139. törvény a 2011. évi népszámlálásról.
- KSH (1992): *1990. évi népszámlálás. Megyei kötetek* KSH, Budapest.
- KSH (1996): *Mikrocenzus 1996. A népesség és a lakások jellemzői* KSH, Budapest.
- KSH (1998): *Mikrocenzus 1996. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye* KSH, Budapest.
- KSH (2002): *Népszámlálás 2001. 6. Területi adatok. 6.1-6.21. kötet* KSH, Budapest.
- KSH (2004a): *A 2001-es népszámlálás településsoros ingázási adatai az első 30 céltelepülésre eljárókról* KSH, Budapest. www.nepszamlalas2001.hu/hun/egyeb/eurostat/tables/tabhun/load3_10_1.html (letöltve: 2014. június)
- KSH (2004b): *Népszámlálás 2001. 7. Foglalkozási és napi ingázási adatok* KSH, Budapest.
- KSH (2011): *2011. évi népszámlálás. 8. Foglalkoztatás, munkanélküliség, ingázás* KSH, Budapest.
- KSH (2014): *A 2001-es és 2011-es népszámlálás településsoros ingázási mátrixa*. KSH Népszámlálási főosztály
- Foglalkoztatási Hivatal (2011): *Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat fontosabb adatai 2011. szeptember* Foglalkoztatási Hivatal, Budapest) (letöltve: 2014. június)
- Az 1970-es és 1980-as népszámlálás településsoros adatai. www.teir.hu, Interaktív elemző alkalmazás, „VÁTI Kht. történeti adatbázis”

Kulcsszavak: ingázás, területi koncentráció, foglalkoztatás, Magyarország, Hoover-index, népszámlálás.

Resume

Commuting, an outstandingly important phenomenon of modern labour market and spatial flow research, is surveyed only at population censuses. The present paper reviews the process of increasing spatial separation between the residence and the working place in the period of 1960–2011. After giving and overview about the problems in interpretation of data on commuting, the paper details underlying general and periodically changing reasons, taking a standpoint for a modernization trend, which represents the expansion of labour division and slackening of the majority of settlements' labour markets. Impacts of the transitions after 1990 on the size of commuting are analyzed in detail. It is shown why the opinion is incorrect that labour market pinch after the change of the regime concerned commuters most. The coherence between the growth of commuting volume and the level of employment, just like the high regional differences are also shown for the period after the turn of the millennium. Finally, the analysis of data of 2011 describes the main reasons for differences in commuting pattern, factors of partial shifts in commuting destinations, among others also the rapid growth in migration abroad after accession to the Schengen Treaty.